

Ο ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΔΗΜΟΣ

ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΗ Ή ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ ΕΝΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΤΗΣ Ε.Ε.;

ΠΑΠΑΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΧΡΗΣΤΟΣ

Η ανάλυση που ακολουθεί αφορά το ερώτημα εάν η ύπαρξη ενός «δήμου» διακριτού από τους επιμέρους «δήμους» των κρατών-μελών είναι προϋπόθεση για την ύπαρξη ενός Συντάγματος της Ε.Ε ή αντίθετα θα είναι το αποτέλεσμα που θα ακολουθήσει τη θέσπιση ενός Συντάγματος. Ως δήμος νοείται μια πολιτική κοινότητα ίσων και ελεύθερων πολιτών που ορίζεται χωρίς αναγωγές σε δεσμούς εθνικού χαρακτήρα.¹ Η συλλογική ταυτότητα² των πολιτών στα όρια ενός δήμου προσδιορίζεται με νομικά και πολιτικά κριτήρια όπως είναι η ισότητα των δικαιωμάτων των πολιτών και η ύπαρξη μιας πολιτικής ταυτότητας ουδέτερης ως προς τις πολιτιστικά προσδιορισμένες συλλογικές ταυτότητες που μπορεί να συνυπάρχουν σε κάθε δήμο. Οι πολιτιστικά προσδιορισμένες συλλογικές ταυτότητες δεν εξαλείφονται, αλλά προστατεύονται συνταγματικά ως στοιχεία της ατομικής και συλλογικής συνείδησης του καθένα. Ωστόσο οι συγκεκριμένες ταυτότητες δεν αποτελούν καθ' εαυτές αξίες, αλλά προστατεύονται επειδή οι φορείς τους είναι ταυτόχρονα και φορείς συγκεκριμένων δικαιωμάτων που προστατεύουν τις σχέσεις των ατόμων στις οποίες οφείλουν το σχηματισμό της ταυτότητάς τους.³ Τα δικαιώματα και οι δυνατότητες που προσφέρουν για την ισότιμη προστασία όλων των ταυτοτήτων είναι ο καθοριστικός παράγοντας που καθιστά τις συλλογικές και ατομικές ταυτότητες που συνυπάρχουν στο πλαίσιο ενός δήμου αξίες σεβασμού από όλους. Η σύνδεση δηλαδή μεταξύ της δημοκρατίας και του έθνους θεωρείται ιστορική και όχι εννοιακή⁴.

Η αναγκαιότητα ύπαρξης δεσμών μεταξύ των μελών της πολιτικής κοινότητας υπάρχει και στο δήμο, αλλάζει όμως το περιεχόμενο των δεσμών, οι δεσμοί δεν βασίζονται πλέον σε προ-πολιτικά χαρακτηριστικά, όπως είναι η κοινή γλώσσα, θρησκεία και καταγωγή, αλλά στα δικαιώματα. Επιπλέον ο δήμος αποσυνδέεται από την έννοια της εξωτερικής κυριαρχίας, της κυριαρχίας δηλαδή του κάθε κράτους απέναντι στα άλλα, όχι όμως και από την έννοια της «λαϊκής κυριαρχίας». Στο βαθμό που ο δήμος προσδιορίζεται στη βάση των δικαιωμάτων, ο οικουμενικός χαρακτήρας των δικαιωμάτων θέτει συγκεκριμένα όρια στην εξωτερική κυριαρχία του κράτους, καθώς η αναγκαιότητα της προστασίας των δικαιωμάτων δεν συναντά πλέον ως απόλυτο όριο την εξωτερική κυριαρχία των κρατών.⁵ Ωστόσο η μετατόπιση αυτή δεν πρέπει να νοηθεί μονοσήμαντα ως ένας περιορισμός της λαϊκής κυριαρχίας. Η σύνδεση της εξωτερικής κυριαρχίας του κράτους και της λαϊκής κυριαρχίας είναι ένα ιστορικό δεδομένο, όχι όμως και προαπαιτούμενο. Η λαϊκή κυριαρχία, νοούμενη ως δημοκρατική άσκηση της εξουσίας, δεν αποτελεί τον «θεμέλιο λίθο» της δημιουργίας των κρατών, αλλά επιβάλλει νέους όρους άσκησης της εξουσίας στο εσωτερικό των κρατών. Μετασχηματίζει σταδιακά τους μη δημοκρατικούς όρους δημιουργίας των κρατών και τη βία που προηγήθηκε, σε πολιτική εξουσία που ασκείται από τους πολίτες.⁶ Η συγκεκριμένη ιστορική εξέλιξη όμως δεν σημαίνει ότι ταυτίζεται η λαϊκή κυριαρχία με την εξωτερική κυριαρχία των κρατών. Η λαϊκή κυριαρχία δεν ταυτίζεται με τη «ληξιαρχική πράξη γέννησης» των κρατών όπως συμβαίνει με την εξωτερική κυριαρχία, αλλά με την ανάδυση ενός νέου πολιτικού υποκειμένου που είναι ο φορέας της εσωτερικής κυριαρχίας, δηλαδή του λαού.⁷ Η έννοια του δήμου αναφέρεται στις ιδιότητες και τα χαρακτηριστικά του λαού, προτείνοντας μια διαφορετική ταξινόμηση των κριτηρίων από αυτή που υπάρχει στον λαό όταν τον ορίζουμε αποκλειστικά με όρους εθνικής προέλευσης. Δεν αλλάζει το νόημα της λαϊκής κυριαρχίας, προσδιορίζει όμως με διαφορετικό τρόπο το φορέα της.⁸

Η σχέση ενός δήμου με το σύνταγμα εντοπίζεται στη διαδικασία θέσπισης ενός Συντάγματος αλλά και στο περιεχόμενό του.⁹ Οποιαδήποτε διαδικασία θέσπισης ενός νέου συντάγματος δεν θεμελιώνει δήμο όπως τον έχουμε περιγράψει. Επιπλέον το περιεχόμενο των διατάξεων ενός συντάγματος που αφορά τη συγκρότηση του πολιτικού σώματος θα πρέπει να σέβεται ορισμένες προϋποθέσεις, για να θεωρήσουμε ότι το συγκεκριμένο σύνταγμα

Ο Παπαστυλιανός Χρήστος
είναι ειδικός επιστήμονας
στο Ευρωπαϊκό Πανεπιστημιακό
Ινστιτούτο της Φλωρεντίας.

προστατεύει τις αξίες που καθορίζουν ένα «δήμο» και τον διακρίνουν από το έθνος. Στο σημείο αυτό κρίνουμε απαραίτητες δύο εισαγωγικές παρατηρήσεις σχετικά με το σύνταγμα ενός πολιτικού μορφώματος όπως είναι η Ε.Ε.¹⁰ α) Ένα Σ της Ε.Ε δεν θεμελιώνει ex nihilo μια νέα πολιτική εξουσία. Θεμελιώνει σε νέες βάσεις μία ήδη υπάρχουσα εξουσία. Ωστόσο η θεμελίωση αυτή δεν μπορεί να παρουσιάζει σημαντική απόκλιση από τη Δημοκρατική Αρχή όπως τουλάχιστον τη γνωρίζουμε στη συνταγματική παράδοση της Ευρώπης και της Αμερικής. β) Ένα σύνταγμα της Ε.Ε δεν θα είναι μόνο ένα μετα-εθνικό σύνταγμα, δηλαδή ένα σύνταγμα που δεν έχει αναφορά στην εθνική ταυτότητα των πολιτών αλλά θα είναι και ένα μετα-κρατικό σύνταγμα στο βαθμό που στο επίπεδο της Ε.Ε η έννοια της κυριαρχίας αποσυνδέεται από το κράτος.¹¹

Η ανάλυση του θέματος βασίζεται σε τρεις άξονες, αυτοί είναι: 1) Η σχέση της ύπαρξης ενός δήμου με τη νομιμοποίηση της απόφασης που θεσπίζει ένα νέο σύνταγμα, ζήτημα που συνδέεται με το ερώτημα που αφορά το ποιος είναι ο φορέας της συντακτικής εξουσίας. 2) Η σχέση του δήμου με τις διαφορετικές μορφές άσκησης της συντακτικής εξουσίας. 3) Η μορφή της συντακτικής εξουσίας που θα οδηγούσε στη θέσπιση ενός συντάγματος της Ε.Ε, δηλαδή ποιος και με ποιο τρόπο θα μπορούσε να ασκήσει τη συντακτική εξουσία σε επίπεδο Ε.Ε, για να απαντήσουμε στο αρχικό ερώτημα, εάν ύπαρξη ενός δήμου είναι προϋπόθεση ή αποτέλεσμα της θέσπισης ενός συντάγματος της Ε.Ε.

Α) Η σχέση του φορέα της συντακτικής εξουσίας και του «Δήμου».

Το ερώτημα σχετικά με την ύπαρξη ενός δήμου τίθεται με τους όρους συγκρότησης του φορέα της συντακτικής εξουσίας, και πιο συγκεκριμένα αφορά στη νομιμοποίηση της απόφασης και της διαδικασίας που καταλήγει στη θέσπιση ενός νέου συντάγματος. Η διαφορά ανάμεσα στη νομιμοποίηση μιας ήδη συνταγμένης εξουσίας και τη νομιμοποίηση της συντακτικής εξουσίας, συνίσταται στο ότι δεν υπάρχει κάποιο εξωτερικό ως προς τη συντακτική εξουσία σημείο αναφοράς με βάση το οποίο να κρίνουμε τη διαδικασία και την απόφαση. Εάν θεωρήσουμε ότι η νομιμοποίηση του εγχειρήματος θεμελιώνεται στην ύπαρξη του λαού, τότε δεν απαντούμε στο ερώτημα που θεμελιώνεται η εξουσία ή αρμοδιότητα του πολιτικού υποκειμένου με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά να θέσει ένα νέο σύνταγμα, εάν βέβαια θέλουμε να αποφύγουμε το χαρακτηρισμό της συντακτικής εξουσίας ως απλού γεγονότος, *factum*, που κρίνεται αποκλειστικά από την επιτυχία του. Εάν μετατοπίσουμε το θεμέλιο στο ίδιο το Σύνταγμα και θεωρήσουμε ότι το σύνταγμα, μέσω του διακηρυκτικού χαρακτήρα κάποιων διατάξεων, μορφοποιεί το νέο πολιτικό υποκείμενο που ονομάζεται λαός, τότε δεν απαντούμε στο ερώτημα σχετικά με το θεμέλιο της εξουσίας του ίδιου του συντάγματος. Έχουμε ένα κύκλο στην περιφέρεια του οποίου δεν προκύπτει κανένα σημείο που να υπερβαίνει την αυτό-αναφορικότητα του φαινομένου της συντακτικής εξουσίας.¹² Το ζήτημα βέβαια δεν αφορά μόνο τη διαδικασία. Η αναζήτηση κριτηρίων που αφορούν τη νομιμοποίηση ενός εγχειρήματος για τη θέσπιση ενός νέου συντάγματος αφορά και το περιεχόμενό του. Όπως προσφυώς παρατηρεί ο Hegel στη «Φαινομενολογία του Πνεύματος», εάν η ελευθερία σημαίνει ότι μπορούμε να αποδεχθούμε ως νομιμοποιημένες μόνο εκείνες τις αρχές και θεσμούς που θεμελιώνονται στη γενική βούληση, τότε δεν μπορούμε να δεσμεύ-

σουμε εκ των προτέρων το περιεχόμενο της βούλησης αυτής.¹³ Νομιμοποιημένο θα θεωρείται ό,τι αποτελεί το περιεχόμενο των αποφάσεων που εκφράζουν την κοινή βούληση.

Μια απάντηση στο πρόβλημα επιχειρήθηκε από τους Derrida-Lyotard στην ανάλυση τους σχετικά με τις διακηρύξεις της Γαλλικής και Αμερικανικής Επανάστασης.¹⁴ Σύμφωνα με την άποψη αυτή κάθε διακήρυξη αυτού του χαρακτήρα περιλαμβάνει δύο στιγμές, την καταστατική και την επιτελεστική. Με την πρώτη (καταστατική) έχουμε τη συγκρότηση ενός νέου πολιτικού υποκειμένου που περιλαμβάνεται στη διατύπωση "We the People", ενώ με τη δεύτερη έχουμε τη συγκρότηση ενός πολιτικού υποκειμένου, το οποίο περιλαμβάνει όλους όσους είναι αποδέκτες της νέας μορφής πολιτικής εξουσίας που θεμελιώνεται με τη διακήρυξη. Τα δύο αυτά υποκείμενα δεν ταυτίζονται, καθώς η πρώτη πράξη είναι μια πράξη συστατική αλλά ταυτόχρονα και μια πράξη αποκλεισμού όλων όσων δεν περιλαμβάνονται τη χρονική εκείνη στιγμή στο «εμείς» (γυναίκες, αυτόχθονες, σκλάβοι). Η παρουσία των κατηγοριών αυτών γίνεται κατά τη δεύτερη στιγμή, η οποία αφορά τους αποδέκτες της νέας μορφής πολιτικής εξουσίας, στους οποίους συμπεριλαμβάνονται και οι αποκλεισμένοι. Η στιγμή του αποκλεισμού δεν εξαλείφεται δια παντός, η βία που προϋποθέτει εμφανίζεται στη συνέχεια με τη διεκδίκηση δικαιωμάτων από τους αποκλεισμένους, με τη διεκδίκηση της αναγνώρισής τους ως ισότιμων πολιτικών υποκειμένων. Ωστόσο η αντίληψη αυτή παραβλέπει ότι η διεκδίκηση αυτή καθίσταται εφικτή λόγω ορισμένων εγγενών χαρακτηριστικών που συνοδεύουν την ιδιότητα του πολίτη. Η εξισωτική διάσταση της συμμετοχής στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας που προϋποθέτει η ιδιότητα του πολίτη, σε αντίθεση με αυτήν του υπηκόου, ο οποίος συμμετέχει στο πολιτικό σώμα λόγω της εγκατάστασης σε συγκεκριμένο τόπο που τον καθιστά παθητικό αποδέκτη της εξουσίας του μονάρχη ή φεουδάρχη, καθιστά δυνατή τη διεύρυνση του πολιτικού σώματος και τη διαρκή ανανοηματοδότηση της έννοιας του πολίτη. Επιπλέον η συγκεκριμένη θεώρηση έχει ως συνέπεια το κανονιστικό γεγονός θέσπισης ενός νέου συντάγματος να απορροφά και να καθορίζει το περιεχόμενο των αρχών που κατοχυρώνονται στο ίδιο το σύνταγμα, αποκλείοντας τη διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής τους, κάτι που είναι άτοπο σύμφωνα με την ιστορία του συνταγματισμού τους τελευταίους δύο αιώνες. Περιορίζει τη νομιμοποίηση του συντάγματος, που θεσπίστηκε μόνο στο γεγονός μιας απόφασης η οποία επιβλήθηκε αποτελεσματικά, και όχι στην αναζήτηση άλλων κριτηρίων όπως είναι η ορθολογικότητα ή οικουμενικότητα των αρχών που περιέχονται σε αυτό.

Συνέπεια της παραπάνω αντίληψης ως προς το ερώτημα που μας απασχολεί, δηλαδή των συνθηκών που είναι απαραίτητες για την ύπαρξη ενός δήμου, είναι ότι εκλαμβάνει την απόφαση θέσπισης ενός συντάγματος ως τη στιγμή συγκρότησης μιας νέας πολιτικής ταυτότητας που συγκροτεί ταυτόχρονα και το πολιτικό υποκείμενο το οποίο είναι ο φορέας της συντακτικής εξουσίας. Ο φορέας της συντακτικής εξουσίας δηλαδή συγκροτείται ταυτόχρονα με την απόφαση. Το γεγονός της απόφασης και της αποτελεσματικής επιβολής της κυριαρχεί στη συγκρότηση του υποκειμένου, και όχι το περιεχόμενο της απόφασης. Εάν όμως στραφούμε στο περιεχόμενο της απόφασης, τότε τα κριτήρια συγκρότησης του υποκειμένου και της ταυτότητάς του αλλάζουν και αυτά. Μπορούμε λοιπόν να διακρίνουμε ανάμεσα στη συγκρότηση μιας νέας πολιτικής ταυτότητας που χαρακτηρίζει το

και τον διακρίνει από το πλήθος των μεμονωμένων ατόμων, τον καθορισμό των αρχών και των κανόνων που αποτελούν το υποκείμενο της απόφασης θέσπισης ενός συντάγματος και που επιτρέπουν στο λαό να ενεργεί ως πολιτικό υποκείμενο. Η διάκριση αυτή μας επιτρέπει να κατατάξουμε τα κριτήρια συγκρότησης του λαού σε προ-πολιτικά στοιχεία όπως είναι η εθνική ταυτότητα, η γλώσσα και η θρησκεία, και σε κριτήρια που υπερβαίνουν το ιστορικό πλαίσιο μιας πολιτικής κοινότητας και αναφέρονται στις ιδιότητες, καθιστώντας τους πολίτες φορείς συγκεκριμένων δικαιωμάτων που εξασφαλίζουν τη συμμετοχή τους στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας. Ο λαός δεν αποτελεί ένα νομικό πλάσμα που συγκαλύπτει τις διαφορές και τους αποκλεισμούς μιας θεμελιώδους απόφασης. Ο λαός συνιστά μια γενίκευση η οποία είναι δυνατή επειδή ο καθένας /καθεμία έχει ίση αξία και είναι φορέας των ίδιων δικαιωμάτων. Οι ιδιότητες αυτές καθιστούν τα μεμονωμένα άτομα μέλη του πολιτικού σώματος που αποκαλούμε λαό. Η ισότητα έναντι του νόμου, χαρακτηριστικό στοιχείο της συγκρότησης του λαού, οφείλεται στις ιδιότητες αυτές (ίση αξία, φορείς δικαιωμάτων) που επιτρέπουν στα άτομα να θεωρούνται ταυτόχρονα δημιουργοί και αποδέκτες των νόμων.

Μία σύντομη αναφορά στον τρόπο που αντιμετώπισαν το θέμα η γαλλική, η αμερικανική και η ελληνική επανάσταση είναι ενδεικτική. Σύμφωνα με τον Sieys ύπατο θεμέλιο της συντακτικής εξουσίας είναι το έθνος. Τι είναι όμως το έθνος; Ένα σώμα ανθρώπων που ζουν σύμφωνα με κοινούς για όλους νόμους και αντιπροσωπεύονται στη γενική συνέλευση, στη βάση της αρχής «ένα άτομο μια ψήφος».¹⁵ Τα συνταγματικά κείμενα της ελληνικής επανάστασης αναφέρονται στο υποκείμενο της συντακτικής εξουσίας και στους δεσμούς που συνδέουν τα μέλη του πολιτικού αυτού υποκειμένου. Το είδος όμως των δεσμών αυτών που αναγνωρίζεται και αποκτά νομική έκφραση με την άσκηση της συντακτικής εξουσίας δεν αποτελούν μόνο δεσμοί προ-πολιτικού χαρακτήρα, καθώς εκτός από τη γλώσσα και τη θρησκεία αναφέρονται και η πίστη στα ιδανικά της επανάστασης.¹⁶ Στις ΗΠΑ το κυρίαρχο σύνθημα της επανάστασης ήταν no taxation without representation, δηλαδή η αντιπροσώπευση και συμμετοχή στο πολιτικό σώμα συνδεόταν με την ιδιότητα του ενεργού οικονομικά υποκειμένου και όχι με τη γλώσσα ή τη θρησκεία. Επιπλέον οι διαδικασίες αναθεώρησης του συντάγματος και απάλειψης των σχετικών με τη δουλεία διατάξεων οδήγησαν σε έναν εμφύλιο πόλεμο. Αυτό το οποίο οι Lyotard και Derrida θεώρησαν απόφαση που συνιστά την καταστατική πράξη συγκρότησης ενός λαού, η οποία αποκλείει κάποιες κατηγορίες πληθυσμού, επειδή ακριβώς περιέχει τη δυνατότητα γενίκευσης στη βάση των αρχών που περιέχονται στην απόφαση, οδηγεί σε έναν εμφύλιο και τελικά στη διέυρυνση του πολιτικού σώματος.¹⁷

Ο δήμος, δηλαδή, δεν συγκροτείται από πολιτικά υποκείμενα που προσδιορίζονται στη βάση προ-πολιτικών χαρακτηριστικών, όπως είναι η εθνική καταγωγή, η γλώσσα ή η θρησκεία, αλλά από πολιτικά υποκείμενα που συμμετέχουν σε συγκεκριμένες διαδικασίες με βάση τις ιδιότητες που έχουν, και οι οποίες προσδιορίζονται με αναφορά στα δικαιώματα που συνεπάγεται η ιδιότητα του πολίτη. Σε ένα δήμο η ταυτότητα των πολιτικών υποκειμένων δεν είναι δεδομένη εκ των προτέρων, και γι' αυτό δεν αποτελεί καν κριτήριο συμμετοχής στις πολιτικές διαδικασίες, αλλά είναι το αποτέλεσμα της συμμετοχής των πολιτών στις διαδικασίες αυτές. Η ιδιότητα του μέλους ενός δήμου δεν σημαίνει συμμετοχή

σε μια πολιτική κοινότητα προσδιορισμένη εκ των προτέρων και δεδομένη, αλλά σε συγκεκριμένες πρακτικές που τον καθιστούν δημιουργό των πολιτικών αποφάσεων που τον/την αφορούν και οι οποίες καταλήγουν σε πολιτικές αποφάσεις που μπορούν να μετασχηματίσουν την κυρίαρχη σε δεδομένη στιγμή πολιτική ταυτότητα.

Β) Η μορφή άσκησης συντακτικής εξουσίας και η αναγκαιότητα ύπαρξης ενός δήμου, ως φορέα της συντακτικής εξουσίας.

Στη συνταγματική παράδοση μετά τον 18ο αιώνα μπορούμε να διακρίνουμε δύο μεγάλες παραδόσεις, την «επαναστατική» και την «εξελικτική».¹⁸ Η πρώτη έχει ως κυρίαρχο στοιχείο την «πολιτικοποίηση» της νομοθετικής εξουσίας με τη θεμελίωση ενός νέου πολιτικού καθεστώτος, στο οποίο πηγή της νομιμοποίησης είναι ο λαός και όχι κάποια υπερβατική αρχή. Η συντακτική εξουσία προσδιορίζει το υποκείμενο που θεμελιώνει το νέο πολιτικό καθεστώς. Η ισότητα των φορέων της συντακτικής εξουσίας απορρέει από το γεγονός ότι το σύνταγμα και το νέο καθεστώς δε θεμελιώνεται σε κάποια υπερβατική αρχή αλλά στους ίδιους τους πολίτες, οι οποίοι επειδή ακριβώς είναι ίσοι μεταξύ τους δεσμεύονται από, και υπόκεινται στο δημιούργημά τους. Ωστόσο υπάρχουν διαφοροποιήσεις στο πλαίσιο αυτής της συνταγματικής παράδοσης. Στη Γαλλία έχουμε το θεσμικό γεγονός της εγκαθίδρυσης ενός νέου καθεστώτος μέσω απόφασης της συντακτικής συνέλευσης, που θεωρείται δημοκρατική επειδή ελήφθη από τους αντιπροσώπους του έθνους, το οποίο και αποτελεί ύπατο κριτήριο νομιμοποίησης (αναφορά στα χαρακτηριστικά του προηγούμενως.) Κρίσιμο στοιχείο είναι ότι η απόφαση της συντακτικής συνέλευσης δημιουργεί ταυτόχρονα ένα νέο καθεστώς και ένα νέο πολιτικό υποκείμενο. Στις ΗΠΑ υπάρχει μια διαφορετική παράδοση ως προς τη μορφή της συντακτικής εξουσίας, με συνέπειες και στον προσδιορισμό του πολιτικού υποκειμένου που αποτελεί το φορέα της συντακτικής εξουσίας. Η συντακτική εξουσία θεμελιώνεται στην ύπαρξη ήδη οργανωμένων συντεταγμένων εξουσιών στο επίπεδο των 13 πολιτειών που συγκροτούν τη συνομοσπονδία από το 1776, οι οποίες έχουν δικό τους σύνταγμα και αντιπροσωπευτικά σώματα κυβέρνησης η καθεμία ξεχωριστά. Οι φορείς της συντακτικής εξουσίας, οι αντιπρόσωποι στη συντακτική συνέλευση είναι ήδη πολίτες μιας συντεταγμένης εξουσίας. Η συντακτική εξουσία στις Η.Π.Α εμπεριέχει ήδη αυτό που η γαλλική δημιουργεί, δηλαδή την ισότητα, σε επίπεδο πολιτικής αντιπροσώπευσης, των πολιτικών υποκειμένων που θεσπίζουν το σύνταγμα. Η συγκρότηση του «We the People» μπορεί να θεωρηθεί ένα νομικό πλάσμα όσον αφορά αυτούς που περιλαμβάνει, όχι όμως και υπερβατικό σημείο αναφοράς, η επίκληση στο οποίο θεμελιώνει το σύνταγμα, καθώς περιγράφει κάτι που ήδη έχει συγκροτηθεί στο επίπεδο των πολιτειών.¹⁹ Η αναφορά σε κάποιο υπερβατικό σημείο θεμελίωσης όπως είναι το έθνος, δεν είναι απαραίτητη όταν έχουμε μια νέα μορφή πολιτικής οργάνωσης που προκύπτει από το μετασχηματισμό μιας ήδη υφιστάμενης συντεταγμένης εξουσίας. Η θέσπιση ενός συντάγματος με αυτά τα χαρακτηριστικά εμπεριέχει ήδη αυτό που δημιουργεί η συντακτική εξουσία, η οποία συντάσσει εκ του μηδενός μια νέα πολιτική εξουσία.²⁰

Θεωρούμε τη συγκεκριμένη μορφή άσκησης συντακτικής εξουσίας και όχι απλά αναθεωρητικής, επειδή καταλήγει στη δημιουργία μιας νέας μορφής πολιτικής οργάνωσης με τρόπο που

δεν είναι σε συμφωνία με την ήδη υπάρχουσα συντακτική νομιμότητα. Το περιεχόμενο των αποφάσεων της συντακτικής συνέλευσης οδηγεί στη δημιουργία μιας ομοσπονδίας με κοινό σύνταγμα, η επικύρωση του οποίου προϋποθέτει την αλλαγή του περιεχομένου του συντάγματος των επιμέρους πολιτειών, και μάλιστα με διαδικασίες που δεν ήταν σύμφωνες με τις διατάξεις περί αναθεώρησης των συνταγμάτων αυτών, έχουμε δηλαδή μια μη συμβατική θεμελίωση σε σχέση με την ήδη συντεταγμένη εξουσία σε επίπεδο συν-ομοσπονδίας.²¹ Ωστόσο η συμμετοχή των πολιτών στη σύνταξη και επικύρωση του νέου συντάγματος έγινε μέσα από διαδικασίες που σέβονται την αρχή της ίσης αντιπροσώπευσης των πολιτειών και των πολιτών ταυτόχρονα. Η ισότητα της πολιτικής συμμετοχής διασφαλίζεται τόσο κατά τη διαδικασία σύνταξης του συντάγματος όσο και της επικύρωσής του.

Η δεύτερη παράδοση στην οποία αναφερθήκαμε είναι η εξελικτική, χαρακτηριστικό παράδειγμα της οποίας μπορούμε να θεωρήσουμε τη Μεγάλη Βρετανία.²² Στοιχείο της παράδοσης αυτής είναι η εκνομίκευση μιας ήδη υφιστάμενης πολιτικής τάξης, περιορισμός της ήδη υπάρχουσας πολιτικής εξουσίας μέσω δεσμευτικών κανόνων που περιορίζουν τη δράση της και όχι θεμελίωση μιας νέας πολιτικής εξουσίας. Οι κανονιστικές απαιτήσεις της παράδοσης αυτής είναι περιορισμένες ως προς την αφετηρία της, όχι όμως και ως προς το αποτέλεσμα. Το σύνταγμα είναι προϊόν μιας εξελικτικής διαδικασίας που έχει ως αποτέλεσμα τον περιορισμό μιας αντιδημοκρατικής μορφής κυριαρχίας που εκφράζεται από τον μονάρχη. Ο περιορισμός επιτυγχάνεται μέσω της θέσπισης δεσμευτικών κανόνων που δεσμεύουν τη δράση του και τον καθιστούν υπόλογο σε αντιπροσωπευτικά σώματα. Η νομιμότητα της δράσης του μονάρχη συνδέεται σταδιακά με τη «δημοκρατική αρχή», νοούμενη όχι ως αρχή της πλειοψηφίας αλλά ως αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Η άσκηση της εξουσίας σταδιακά μεταβιβάζεται σε αντιπροσωπευτικά σώματα που εκπροσωπούν το λαό, ο οποίος αναγνωρίζεται ως πολιτικό υποκείμενο που δεν υπόκειται σε καμία μορφή εξουσίας εξωτερικής ως προς αυτόν. Η δράση του δεσμεύεται από τους κανόνες που θέτει ο ίδιος και όχι μια εξουσία η πηγή της οποίας δεν αναφέρεται στο λαό. Στο εξελικτικό μοντέλο το σύνταγμα δεν είναι το προϊόν μιας πράξης αυτοκυβέρνησης του λαού, (απουσία συντακτικής εξουσίας) αλλά το αποτέλεσμα της εξέλιξης, η άσκηση δηλαδή της πολιτικής εξουσίας σύμφωνα με κανόνες που θέτει το σύνταγμα γραπτό ή άγραφο, εγγυάται τη δυνατότητα αυτοκυβέρνησης των πολιτών. Το ζήτημα στην Ε.Ε όπως το θέτει προσφυώς η Hauke Brunkhorst δεν είναι εάν οι πολίτες της Ε.Ε έχουν δικαιώματα, αλλά το γεγονός ότι η κατοχύρωσή τους δεν είναι το αποτέλεσμα διαδικασιών στις οποίες συμμετείχαν οι Ευρωπαίοι ως πολιτικά υποκείμενα χωρίς τη διαμεσολάβηση της εκτελεστικής και δικαστικής εξουσίας. Η κατοχύρωση των δικαιωμάτων δηλαδή δεν προήλθε από τις αποφάσεις αντιπροσωπευτικών σωμάτων που εκπροσωπούν τους ευρωπαίους πολίτες.²³

Με βάση την ανάλυση που προηγήθηκε για τη μορφή της συντακτικής εξουσίας μπορούμε να ορίσουμε τρία ζευγάρια σχέσεων που δεν αναφέρονται στο είδος των δεσμών που προϋποθέτει η συμμετοχή στο «δήμο», αλλά αφορούν τα κριτήρια δημιουργίας του. α) ο δήμος δημιουργείται κατά την άσκηση της συντακτικής εξουσίας και ταυτόχρονα με αυτήν· β) ο δήμος εμπεριέχεται κατά την άσκηση της συντακτικής εξουσίας και επιβεβαιώνεται με τη θέσπιση του νέου συντάγματος· γ) το σύνταγμα χωρίς καθο-

ρισμένη στιγμή άσκησης συντακτικής εξουσίας, δημιουργεί ένα δήμο ως αποτέλεσμα της κατοχύρωσης διαδικασιών που δεσμεύουν την υφιστάμενη πολιτική εξουσία.

Γ) Η Ε.Ε ως πολιτική κοινότητα αξιών μπορεί να συγκροτήσει «δήμο» ξεχωριστό από τους δήμους των κρατών-μελών;

Η συζήτηση σχετικά με την αναγκαιότητα ύπαρξης ενός «δήμου» ως προϋπόθεση για την ύπαρξη μιας δημοκρατικά οργανωμένης πολιτείας αντικατοπτρίζεται στη γνωστή απόφαση του Συνταγματικού Γερμανικού Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου (BvR 2134/92, 2159/92) που αφορούσε την κύρωση της Συνθήκης του Μάαστριχτ από το Γερμανικό Κοινοβούλιο. Οι όροι της σχετικής συζήτησης με αφορμή την απόφαση επικεντρώθηκαν στο γεγονός ότι η μεταφορά σημαντικών αρμοδιοτήτων στο επίπεδο της Ε.Ε κυρίως μέσω της Ο.Ν.Ε, καθιστά άνευ περιεχομένου το πλέγμα των δικαιωμάτων των γερμανών πολιτών που διασφαλίζουν τη συμμετοχή τους στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας, καθώς σημαντικές αποφάσεις μεταφέρονται στο επίπεδο Ε.Ε, όπου αποφασίζουν οι αντιπρόσωποι των κρατών-μελών και όχι οι πολίτες με την εκλογή αντιπροσώπων. Επιπλέον η ίδια η Συνθήκη του Μάαστριχτ δίνει τη δυνατότητα στην Ε.Ε να αποφασίσει για τη μελλοντική επέκταση των αρμοδιοτήτων της (αρθ. F 3). Μια τέτοια επέκταση σημαίνει ότι μελλοντικά η πολιτική εξουσία στο επίπεδο του κράτους δεν θα ασκείται από τους αντιπροσώπους του γερμανικού λαού. Επισημάνθηκε επίσης ότι το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έχει κυρίως συμβουλευτικό ρόλο, ενώ η νομοθετική εξουσία σε επίπεδο Ε.Ε ασκείται κυρίως από το Συμβούλιο των Υπουργών, με αποτέλεσμα την αντιστροφή της δημοκρατικής αρχής, η οποία επιβάλλει η εκτελεστική εξουσία να εφαρμόζει τους νόμους και όχι να νομοθετεί. Το ερώτημα στο οποίο κλήθηκε να απαντήσει το δικαστήριο ήταν εάν η συγκεκριμένη μορφή με την οποία λειτουργεί η Ε.Ε αποστερεί το δικαίωμα του εκλέγειν των γερμανών πολιτών από το περιεχόμενό του, το οποίο συνίσταται στη δυνατότητα των πολιτών να εκλέγουν άμεσα τα όργανα της νομοθετικής εξουσίας, όπου λαμβάνονται οι πολιτικές αποφάσεις.

Το δικαστήριο έκρινε ότι τα δικαιώματα πολιτικής συμμετοχής δεν καθίστανται κενά περιεχομένου, καθώς η μεταβίβαση των αρμοδιοτήτων στο επίπεδο της Ε.Ε γίνεται πάντα υπό την αίρεση του άρθρου 79 του Βασικού Νόμου, που αφορά την αναθεώρηση του Γερμανικού Συντάγματος, η οποία δεν μπορεί να θίγει τον πυρήνα του Συντάγματος. Σύμφωνα με το δικαστήριο η μεταβίβαση όποιων αρμοδιοτήτων έχει ήδη συμβεί, είναι μεταβίβαση σε ένα δια-κυβερνητικό οργανισμό και δεν συνιστά υπαγωγή της Γερμανίας σε ένα ενιαίο ευρωπαϊκό κράτος. Τα κράτη-μέλη παραμένουν οι «κύριοι των συνθηκών» και άρα διατηρείται ο έλεγχος των εθνικών κοινοβουλίων επί της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Παρατηρούμε ότι το δικαστήριο επιλέγει να απαντήσει στο ζήτημα σχετικά με το εάν η διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης παραβιάζει τον πυρήνα του γερμανικού συντάγματος με αναφορά στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και όχι στο περιεχόμενο της. Το δικαστήριο δηλαδή δεν εξετάζει εάν οι αρμοδιότητες που μεταβιβάζονται στην Ε.Ε επιτείνουν την αύξηση του δημοκρατικού ελλείμματος, αλλά εξετάζει τις διαδικασίες μεταβίβασης των αρμοδιοτήτων. Η προσέγγιση αυτή του επιτρέπει να μεταθέσει το ζήτημα του δημοκρατικού ελλείμματος στη σχέση μεταξύ των κρατών-μελών και της Ε.Ε και να κρίνει ότι ο μέχρι τότε βαθμός της ευρωπαϊκής

ολοκλήρωσης δεν συνιστά τη δημιουργία ενός ευρωπαϊκού ομόσπονδου κράτους, για το οποίο θα πρέπει να κρίνουμε εάν το επίπεδο δημοκρατικής διακυβέρνησης είναι ανάλογο με αυτό των κρατών-μελών. Στο βαθμό που η Ε.Ε θεωρείται ως ένωση κρατών, το δημοκρατικό έλλειμμα θα κριθεί στο επίπεδο του κράτους-μέλους. Θα κριθεί δηλαδή εάν η κύρωση της Συνθήκης επηρεάζει το επίπεδο της δημοκρατικής διακυβέρνησης στο κράτος-μέλος και όχι εάν η Ε.Ε συνιστά ένα πολιτειακό μόρφωμα με έλλειμμα δημοκρατίας. Η κρίση δε του δικαστηρίου δεν αφορά το περιεχόμενο των αρμοδιοτήτων που μεταβιβάστηκαν αλλά τις διαδικασίες που ακολουθήθηκαν.

Από την ανάλυση της απόφασης προκύπτει ότι το δικαστήριο για να απαντήσει στα ερωτήματα που τέθηκαν ενώπιόν του σχετικά με το εάν η συμμετοχή της Γερμανίας στην Ε.Ε παραβιάζει συγκεκριμένα δικαιώματα των Γερμανών που συνδέονται με τη δημοκρατική άσκηση της εξουσίας, επικέντρωσε την προσοχή του στην αρχή της *πολιτικής υπευθυνότητας*. Οι πολιτικές αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται σε συμφωνία με αυτούς που υφίστανται τις συνέπειες των αποφάσεων αυτών. Το δικαστήριο, για να διαπιστώσει εάν η συμμετοχή της Γερμανίας στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης απειλεί την αρχή αυτή, εξετάζει τις προϋποθέσεις οι οποίες είναι απαραίτητες για να διασφαλιστεί η ουσιαστική συμμετοχή των πολιτών στη λήψη των πολιτικών αποφάσεων. Σύμφωνα με το δικαστήριο οι προϋποθέσεις αυτές είναι τρεις: α) η ύπαρξη μιας δημόσιας σφαίρας όπου οι διαφορετικές γνώμες και απόψεις των πολιτών μπορούν να συζητηθούν, β) η κοινή γλώσσα και γ) η κοινή ταυτότητα της πολιτικής κοινότητας. Οι διαδικασίες λήψης μιας απόφασης από τα όργανα που ασκούν αποφασιστικές αρμοδιότητες προϋποθέτουν «τη δυνατότητα του εκλογικού σώματος να επικοινωνεί με την πολιτική εξουσία στην οποία υπόκεινται τα μέλη του, χρησιμοποιώντας κοινή και για τους δύο γλώσσα» (σελ. 87 της απόφασης).²⁴ Προϋπόθεση για τη δυνατότητα διαμόρφωσης πολιτικής βούλησης από ένα πολιτικό σώμα είναι ότι οι πολιτικές αποφάσεις «αποτελούν τη νομική έκφραση σε ό,τι ενώνει τα μέλη μιας πολιτικής κοινότητας, πνευματικά, κοινωνικά και πολιτικά» (σελ. 88 της απόφασης).²⁵

Το δικαστήριο βασίζει την ανάλυσή του σε μια ερμηνεία του δικαιώματος του εκλέγειν, αρθ 38 του Συντάγματος, ως δικαίωμα συμμετοχής στη νομιμοποιημένη άσκηση της εξουσίας. «Το δικαίωμα που κατοχυρώνει το άρθρο 38 του Συντάγματος, είναι δικαίωμα συμμετοχής στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας μέσω των εκλογών. Το δικαίωμα αυτό καθίσταται κενό περιεχομένου εάν επιτρέψουμε τη μεταβίβαση αρμοδιοτήτων και εξουσιών που ασκούνται από το κοινοβούλιο στην Ε.Ε. Μια τέτοια μεταβίβαση θα συνιστούσε παραβίαση της δημοκρατικής αρχής όπως αυτή κατοχυρώνεται στα άρθρα 79 παρ. 3 και 20 παρ. 1 και 2 του συντάγματος.» (σελ. 84 της απόφασης).²⁶ Το δικαστήριο όμως δεν εξετάζει εάν το συγκεκριμένο δικαίωμα επηρεάζεται από τη μεταβίβαση συγκεκριμένων αρμοδιοτήτων στην Ε.Ε, αλλά εάν ο χαρακτήρας της Ε.Ε στην οποία μεταβιβάζονται οι αρμοδιότητες, επηρεάζει την άσκηση του συγκεκριμένου δικαιώματος.²⁷

Το δικαστήριο επικεντρώνει την ανάλυσή του στο συγκεκριμένο ζήτημα επειδή σύμφωνα με την άποψη που διατυπώθηκε, η Ε.Ε στερείται των θεσμών που είναι απαραίτητοι για την ύπαρξη μιας δημόσιας σφαίρας, όπως είναι τα πολιτικά κόμματα και οργανώσεις, τα συνδικάτα και ο τύπος. Οι θεσμοί αυτοί είναι απαραίτητοι για τη συγκρότηση μιας ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας,

ανάλογης με αυτή που υπάρχει στο επίπεδο του κράτους (σελ. 87 απόφασης).²⁸ Η συγκεκριμένη αντίληψη του δικαστηρίου σχετικά με τις προϋποθέσεις δημοκρατικής άσκησης της εξουσίας, επιτρέπει στο δικαστήριο να θεωρήσει την Ε.Ε ως μια διακυβερνητική μορφή πολιτικής οργάνωσης που οι αρμοδιότητές της είναι δοτές, και η άσκησή τους εξαρτάται από την εξουσιοδότηση που παρέχουν οι ευρωπαίοι πολίτες μέσω των κοινοβουλίων των κρατών-μελών.²⁹

Ο τρόπος με τον οποίο το δικαστήριο αντιλαμβάνεται το χαρακτήρα της πολιτικής κοινότητας που υπάρχει στο επίπεδο της Ε.Ε και στο επίπεδο του κράτους οδηγεί σε ένα παράδοξο συμπέρασμα. Στο βαθμό που οποιαδήποτε μεταβίβαση αρμοδιοτήτων πέρα από ένα όριο θα ενίσχυε το «δημοκρατικό έλλειμμα» στα κράτη-μέλη, θα πρέπει λογικά είτε να διατηρηθεί η σημερινή δομή λήψης των αποφάσεων σε επίπεδο Ε.Ε, δηλαδή να διατηρηθεί το «δημοκρατικό έλλειμμα» της Ε.Ε, ή να εκδημοκρατιστεί η διαδικασία αυτή ώστε οποιαδήποτε μεταβίβαση αρμοδιοτήτων να μην ενισχύει το «δημοκρατικό έλλειμμα» σε επίπεδο κράτους. Το δικαστήριο επιλέγει την πρώτη λύση χωρίς να επιχειρηματολογήσει για τη δεύτερη προοπτική. Αυτό συμβαίνει γιατί σύμφωνα με το δικαστήριο η δυνατότητα δημοκρατικής διακυβέρνησης μπορεί να υπάρξει μόνο στο πλαίσιο μιας οργανικά προσδιορισμένης πολιτικής κοινότητας. Ωστόσο αυτή η ερμηνεία της έννοιας του «λαού» είναι μόνο μία από τις πολλές. Διαφορετικές προσεγγίσεις στο θέμα αυτό θα οδηγούσαν και σε διαφορετικά συμπεράσματα σχετικά με το χαρακτήρα του «δημοκρατικού ελλείμματος» και της αντιμετώπισής του. Εάν ξεφύγουμε από μια «οργανική» σύλληψη της έννοιας του λαού, το «δημοκρατικό έλλειμμα» εντοπίζεται στην ανυπαρξία συγκεκριμένων διαδικασιών και όχι των οργανικών στοιχείων μιας πολιτικής κοινότητας.

Το δικαστήριο ερμηνεύει την έννοια του λαού με βάση τρία στοιχεία, δηλαδή την ύπαρξη μιας δημόσιας σφαίρας όπου οι πολιτικές δυνάμεις ανταλλάσσουν και διαμορφώνουν τις απόψεις τους, την κοινή γλώσσα και την ύπαρξη μιας συλλογικής ταυτότητας, η οποία υπερβαίνει τα μέλη της πολιτικής κοινότητας, αποτελεί δε συστατικό στοιχείο συγκρότησής της και διαφοροποίησης από άλλες συλλογικές ταυτότητες. Η ύπαρξη της κοινής αυτής ταυτότητας είναι προϋπόθεση για την επιτυχία κάθε δημοκρατικής διαβούλευσης στα πλαίσια μιας πολιτικής κοινότητας. Η προπολιτική συναίνεση των μελών μιας πολιτικής κοινότητας εκφράζει τη συγκεκριμένη αντίληψη περί δικαιοσύνης της κοινότητας αυτής, που είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχία κάθε μορφής διαβούλευσης, η οποία καταλήγει στη λήψη πολιτικών αποφάσεων (σελ. 137 της απόφασης).³⁰ Ο δημόσιος χώρος δεν νοείται μόνο ως διασφάλιση των σχέσεων αμοιβαίας αναγνώρισης μεταξύ των πολιτών ως ίσων και ελεύθερων, αλλά και ως σχέση των πολιτών με μια συγκεκριμένη και διακριτή από άλλες συλλογική ταυτότητα.³¹

Η συγκεκριμένη προσέγγιση του «δήμου» επικρίθηκε από αρκετούς θεωρητικούς.³² Μια προσέγγιση που προσπαθεί να θεμελιώσει τη δυνατότητα ύπαρξης ενός δήμου σε μια μη «οργανικά» προσδιορισμένη πολιτική ταυτότητα, είναι του J.Weiler, ο οποίος προσδιορίζει τα κριτήρια αναζήτησης μιας κοινής ταυτότητας στις κοινές αξίες που υπάρχουν στο επίπεδο της Ε.Ε.³³ Οι αξίες αυτές συγκροτούν μια ελάχιστη κοινή ταυτότητα που είναι απαραίτητη για να αναπτυχθούν οι δεσμοί εμπιστοσύνης μεταξύ των «συμπολιτών». Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή είναι απαραίτητος

ένας ελάχιστος κοινός παρονομαστής αξιών για να αναπτυχθούν αισθήματα αλληλεγγύης και ο σεβασμός προς τους νόμους, οι οποίοι πρέπει να εκφράζουν τις αξίες αυτές. Οι αξίες είναι απαραίτητες για να εμφυσήσουν μια αίσθηση του «ανήκειν» στα μέλη μιας πολιτικής κοινότητας, που είναι μια αναγκαία συνθήκη για να καθοριστούν οι κοινοί στόχοι της κοινότητας. Η αντίληψη αυτή δεν διαφέρει και πολύ από την αντίληψη του γερμανικού ομοσπονδιακού δικαστηρίου, στον τρόπο με τον οποίο ορίζει τις προϋποθέσεις ύπαρξης μιας πολιτικής κοινότητας. Διαφέρει ως προς τις αξίες που θεωρεί απαραίτητες για τη συγκρότηση μιας πολιτικής κοινότητας, και η διαφορά αυτή επιτρέπει στους υποστηρικτές της άποψης να θεωρήσουν ότι οι αξίες αυτές υπάρχουν σε επίπεδο της Ε.Ε, και άρα υφίσταται και δυνατότητα ύπαρξης ενός ευρωπαϊκού «δήμου».

Οι αξίες αυτές δεν συγκροτούν μια κοινότητα που ορίζεται με βάση κοινά πολιτισμικά στοιχεία, καθώς μια τέτοια θεώρηση της κοινότητας θα κατέληγε στο συμπέρασμα ότι τα στοιχεία αυτά δεν υπάρχουν στην Ε.Ε. Αντίθετα ο λαός θεωρείται μια «κοινωνική κατασκευή», η οποία βασίζεται στη δημιουργία μύθων και συμβόλων. Όπως ακριβώς τα κράτη κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα ενοποίησαν διάσπαρτους γλωσσικά, θρησκευτικά, και εθνικά πληθυσμούς, μια αντίστοιχη διαδικασία δημιουργίας κοινής «συνείδησης» και ταυτότητας μπορεί να δημιουργηθεί και στο επίπεδο της Ε.Ε. Διαφωνούν επίσης με τον τρόπο που αντιλαμβάνεται το δικαστήριο την έννοια του δήμου. Θεωρούν ότι η συμμετοχή σε μια πολιτική κοινότητα δεν πρέπει να ορίζεται με βάση προπολιτικά στοιχεία όπως είναι η γλώσσα και οι κοινές παραδόσεις, αλλά με βάση «πολιτικά» στοιχεία όπως είναι ο σεβασμός των δικαιωμάτων και του κράτους δικαίου. Η διαφωνία της άποψης αυτής με την αντίστοιχη του δικαστηρίου δεν αφορά την αναγκαιότητα ή μη της ύπαρξης κοινών αξιών για την ύπαρξη «δήμου», αλλά εάν οι αξίες αυτές πρέπει να ορίζονται με βάση στοιχεία που ταυτίζουν την έννοια του δήμου με το έθνος ή όχι.³⁴

Ένας ορισμός του δήμου που βασίζεται στα δικαιώματα και τις κοινές υποχρεώσεις που απορρέουν από την κάθε έννομη τάξη, επιτρέπει στους υποστηρικτές της άποψης αυτής να θεωρήσουν δυνατή την ύπαρξη πολλαπλών δήμων οι οποίοι υπάρχουν ταυτόχρονα χωρίς να αλληλο-αποκλείονται. Πρόκειται γι' αυτό που ο Weiler αποκαλεί «μεταβλητή γεωμετρία» της έννοιας του δήμου. Οι δήμοι αυτοί συγκροτούνται με βάση διαφορετικά στοιχεία, και αυτό καθιστά δυνατή την υπαγωγή των πολιτών σε περισσότερους από έναν. Κάποιος μπορεί να νιώθει ταυτόχρονα σκωτσέζος, πολίτης της Μεγάλης Βρετανίας και πολίτης της Ε.Ε, επειδή ακριβώς το είδος των δεσμεύσεων που προϋποθέτει κάθε μια ιδιότητα διαφέρει από τις άλλες ως προς το εύρος και το περιεχόμενο.³⁵

Σύμφωνα με την άποψη αυτή οι Συνθήκες της Ε.Ε δεν αποτελούν μόνο διεθνή συνθήκη ανάμεσα σε κράτη-μέλη αλλά και ένα είδος κοινωνικού συμβολαίου ανάμεσα στους πολίτες των κρατών, που επικυρώθηκε από τα κράτη-μέλη σύμφωνα με τα συντάγματά τους. Στοιχείο δε αυτού του κοινωνικού συμβολαίου είναι ότι δεν θα υπάρξει σε επίπεδο Ε.Ε ένας ενιαίος δήμος βασισμένος σε κοινά πολιτισμικά στοιχεία, αλλά μόνο ένας δήμος βασισμένος στα δικαιώματα και υποχρεώσεις των πολιτών. Ο ευρωπαϊκός δήμος βασισμένος σε αξίες που συγκροτούν μια κοινή ταυτότητα, συνυπάρχει με τους επιμέρους δήμους όπου κυριαρχούν τα προ-πολιτικά στοιχεία ταυτότητας. Οι επιμέρους δήμοι

εξακολουθούν να υπάρχουν, και η σχέση των πολιτών με αυτούς εξακολουθεί να βασίζεται σε προ-πολιτικά στοιχεία ταυτότητας.³⁶

Η κοινή αυτή ευρωπαϊκή ταυτότητα δίνει τη δυνατότητα στην Ε.Ε να λαμβάνει συλλογικές αποφάσεις. Η κοινή ταυτότητα αποτελεί τη βάση για τον περαιτέρω εκδημοκρατισμό της Ε.Ε, καθώς θέτει το πλαίσιο της συζήτησης σχετικά με το ποιοι είναι οι πολίτες της Ε.Ε και ποιοι μπορεί να είναι οι κοινοί τους στόχοι. Η πολιτική εξουσία βασίζεται στη δυνατότητα των πολιτών να συμμετέχουν στην άσκηση της, υπερασπίζοντας με τη συμμετοχή τους μια κοινή αίσθηση του «ανήκειν» στη βάση κάποιων αξιών. Η πολιτική συμμετοχή δεν είναι ανεξάρτητη από συγκεκριμένες αξίες και πρέπει να στοχεύει στην υλοποίησή τους. Οι κοινές αυτές αξίες διαμορφώνουν τον κώδικα επικοινωνίας που είναι απαραίτητος για την πολιτική συμμετοχή. Έτσι διαχωρίζονται οι πολίτες από τους μη «πολίτες» σε μια κοινότητα. Με τον τρόπο αυτό ο ευρωπαϊκός δήμος είναι διακριτός από άλλους δήμους. Αυτό το οποίο διαφοροποιεί αυτή την προσέγγιση, είναι ότι οι αξίες επιτρέπουν τη δυνατότητα συμμετοχής σε περισσότερους από έναν δήμους.

Η ύπαρξη συγκεκριμένων κοινών αξιών αποτελεί το θεμέλιο κάθε πολιτικής κοινότητας και η ύπαρξή τους στο επίπεδο της Ε.Ε επιβεβαιώνει τη δυνατότητα δημοκρατικής διακυβέρνησης στο επίπεδο αυτό. Υπάρχει δηλαδή το ελάχιστο των κοινών αξιών που απαιτείται έτσι ώστε οι συλλογικές αποφάσεις να θεωρούνται δεσμευτικές από τα μέλη της πολιτικής κοινότητας. Οι αξίες αυτές διαμορφώνουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορεί να διεξαχθεί μια συζήτηση ή να εγερθούν αξιώσεις, με βάση το τι μπορεί να αναχθεί στη σφαίρα του «γενικού συμφέροντος». Η κοινή ταυτότητα που βασίζεται σε συγκεκριμένες αξίες ορίζει και τι μπορεί να θεωρηθεί ως συμφέρον που επιδέχεται γενίκευσης. Εάν όμως στοιχεία της ταυτότητας αυτής είναι τα δικαιώματα και η δημοκρατική διαδικασία λήψης αποφάσεων μέσω της συμμετοχής των πολιτών κατά την άσκηση των δικαιωμάτων αυτών, η κοινή ταυτότητα δε μπορεί να θεωρηθεί ως κάτι το δεδομένο, καθώς τα στοιχεία της αποτελούν και αυτά αντικείμενο διαβούλευσης και αναθεώρησης.³⁷ Επιπλέον δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ακόμη και εάν θεωρήσουμε ότι υπάρχουν κοινές ευρωπαϊκές αξίες, ο τρόπος με τον οποίο τις αντιλαμβάνονται οι πολίτες των κρατών-μελών δεν είναι ενιαίος. Ακόμη και η ίδια η δημοκρατία ως αξία αποκτά διαφορετικό περιεχόμενο σε κάθε έννομη τάξη, μια διαφορά που έχει συνέπειες και στο εύρος της προστασίας που απολαμβάνουν οι φορείς πολιτικών δικαιωμάτων στα επιμέρους κράτη.³⁸

Επίσης η συγκεκριμένη θεώρηση προϋποθέτει και μια συγκεκριμένη αντίληψη περί δημοκρατίας, η οποία βασίζεται σε δεδομένες αντιλήψεις σχετικά με το περιεχόμενο των πολιτικών αποφάσεων που πρέπει να κινούνται στο πλαίσιο των κοινών αξιών. Η δημοκρατία βασίζεται στη συνεχή διαβούλευση των πολιτών σχετικά με το περιεχόμενο των αξιών αυτών, οι οποίες θεωρούνται ως δεδομένες. Η δημοκρατία νοείται ως μέσο διατήρησης των συγκεκριμένων αξιών. Εάν όμως θεωρήσουμε ένα σύνολο αξιών ως δεδομένο, τότε προκαθορίζουμε και το εύρος των επιλογών που έχουν οι πολίτες κατά τις διαδικασίες διαβούλευσης. Η δημοκρατία ορίζεται λοιπόν ως σύστημα διακυβέρνησης συμβατό με συγκεκριμένες αξίες, οι οποίες καθορίζουν και το περιεχόμενο των αποφάσεων που λαμβάνονται. Το κρίσιμο στοιχείο δεν είναι η αναγκαιότητα της ύπαρξης αξιών ως θεμελίου της δημοκρατίας, αλλά ότι η συγκεκριμένη αντίληψη οριοθετεί, μέσω των

...το πολιτικό σώμα που συμμετέχει στη λήψη των αποφάσεων. Το ζήτημα όμως είναι ότι ακόμη και εάν μπορέσουμε να καθορίσουμε ένα ελάχιστο κοινό περιεχόμενο των αξιών αυτών σε ευρωπαϊκό επίπεδο (η συζήτηση σχετικά με τις χριστιανικές ρίζες της Ευρώπης και την ενδεχόμενη αναφορά σε ένα Ευρωπαϊκό Σύνταγμα είναι ενδεικτική), η ταύτιση δημοκρατίας και αξιών οδηγεί στο να αποκλείουμε από τη συμμετοχή στις διαδικασίες που οδηγούν στη θέσπιση των νόμων κατηγορίες πολιτών που υπόκεινται στις ρυθμίσεις αυτές.³⁹

Αυτό συμβαίνει γιατί ακόμη και στο μοντέλο αυτό τα κριτήρια συμμετοχής στο πολιτικό σώμα εξακολουθούν να ορίζονται από τα κριτήρια συμμετοχής στους επιμέρους «δήμους» των κρατών-μελών, τα οποία σύμφωνα με τον Weiler εξακολουθούν να είναι ιστορικά και πολιτιστικά προσδιορισμένα.⁴⁰ Επίσης η πρόσδεση των ευρωπαίων πολιτών από τους επιμέρους δήμους των κρατών-μελών θέτει το ζήτημα εάν είναι δυνατή μια κατανόηση των ευρωπαϊκών αξιών απαλλαγμένη από τους προσδιορισμούς της εθνικής ταυτότητας. Θέτει δηλαδή το ζήτημα της ύπαρξης μιας πολιτικής ταυτότητας που να επιτρέπει τον αναστοχασμό απέναντι στα στοιχεία που την αποτελούν.⁴¹ Δεν θα πρέπει να παραβλέπουμε επίσης ότι ήδη στο επίπεδο των κρατών-μελών ο προσδιορισμός του πολιτικού σώματος με βάση συγκεκριμένα προπολιτικά στοιχεία έχει οδηγήσει ολόκληρες κατηγορίες των μόνιμων κατοίκων, όπως είναι οι οικονομικοί μετανάστες, στο περιθώριο των διαδικασιών λήψης πολιτικών αποφάσεων. Η αναγνώριση της ύπαρξης ενός χώρου κοινών ευρωπαϊκών αξιών δεν λύνει το πρόβλημα της συγκεκριμενοποίησης των αξιών κατά τη διαδικασία λήψης πολιτικών αποφάσεων. Τα κριτήρια με τα οποία ορίζονται οι κατηγορίες του πληθυσμού μιας επικράτειας που συμμετέχουν στη διαδικασία λήψης των πολιτικών αποφάσεων επηρεάζουν και το περιεχόμενο των αξιών.

Επιπλέον ο δυϊσμός της Ε.Ε, η διττή της υπόσταση, όπως αποτυπώνεται και στην ίδια τη Συνθήκη, (αρ. 6., αρχή του σεβασμού των εθνικών ταυτοτήτων και αρχή της επικουρικότητας), καθιστά πολύ δύσκολο τον προσδιορισμό ενός ομοιογενούς συστήματος αξιών. Η άποψη ότι είναι δυνατό να υπάρξει ένα τέτοιο σύστημα αξιών προϋποθέτει την ύπαρξη ενός ήδη καθορισμένου από πριν «τέλους», της ενωσιακής διαδικασίας. Πρέπει όμως να αντιληφθούμε ότι ένας τέτοιος σκοπός μπορεί να έχει το χαρακτήρα μιας «αέναης ιστορικής εκκρεμότητας», η οποία καθίσταται σταθερό δεδομένο και «προερμηνευτικό» στοιχείο της κατανόησης και ερμηνείας των ενωσιακών θεσμών.⁴² Για το λόγο αυτό άλλωστε οι κοινές αξίες που αναφέρονται στα καταστατικά της Ε.Ε κείμενα είναι η δημοκρατία και τα δικαιώματα (αρθ. 6 β), ενώ η αναφορά σε συλλογικές ταυτότητες γίνεται με τον όρο της διατήρησής τους ως συστατικό στοιχείο της πολυμορφίας και του πλουραλισμού της ένωσης. Σε επίπεδο Ε.Ε δεν έχουμε καμία αναφορά σε ισχυρούς δεσμούς του συνανήκειν, όπως είναι οι δεσμοί που αναπτύσσουν μεταξύ τους οι πολίτες των κρατών-μελών. Συνιστά όμως η Ε.Ε μια προσπάθεια δημιουργίας ενός υπερεθνικού κράτους; Η συζήτηση λοιπόν σχετικά με τη σημασία των κοινών αξιών στη νομιμοποίηση ενός πολιτικού συστήματος δεν είναι ανεξάρτητη από το ζήτημα τι είδους πολιτική κοινότητα είναι ή μπορεί να γίνει η Ε.Ε. Μέχρι τώρα οι δεσμοί που έχει αναγνωρίσει η Ε.Ε ως συστατικό στοιχείο της σχέσης των πολιτών μεταξύ τους είναι οι δεσμοί που βασίζονται στα δικαιώματα και όχι τις κοινές αξίες.

Θα πρέπει να επισημάνουμε επίσης ότι η διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ενισχύει την αμφισβήτηση μιας ενιαίας κατανόησης της εθνικής ταυτότητας και στο εσωτερικό του κάθε κράτους. Όπως έχουν δείξει και τα δημοψηφίσματα σε Δανία και Γαλλία για την κύρωση της Συνθήκης του Μάαστριχτ, ο τρόπος με τον οποίο οι πολιτικές δυνάμεις αντιλαμβάνονται την εθνική κυριαρχία, την ταυτότητα και τις αξίες που τις συνοδεύουν κάθε άλλο παρά ομοιογενής είναι σε επίπεδο κράτους. Είναι η ίδια η διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης που θέτει υπό αμφισβήτηση την ύπαρξη των κοινών αξιών οι οποίες καθορίζουν μια ενιαία συλλογική ταυτότητα στα κράτη-μέλη. Ωστόσο το κρίσιμο στοιχείο είναι ότι στο επίπεδο του κράτους-μέλους οι δεσμοί των πολιτών που συγκροτούν το δήμο καθορίζονται και από τα δικαιώματα των πολιτών, που κατοχυρώνουν την ατομική ταυτότητα του καθενός αλλά ταυτόχρονα επιτρέπουν και τη συμμετοχή τους σε διαδικασίες δημιουργίας νέων συλλογικών ταυτοτήτων. Το κρίσιμο λοιπόν στοιχείο δεν είναι η ύπαρξη κοινών αξιών στο επίπεδο του κράτους, αλλά ότι υπάρχει η δυνατότητα των πολιτών να συμμετέχουν στη διαμόρφωσή τους μέσα από συγκεκριμένες διαδικασίες, στις οποίες συμμετέχουν ως ισότιμα πολιτικά υποκείμενα.⁴³

Καταληκτικές παρατηρήσεις

Από την ανάλυση που προηγήθηκε μπορούμε να καταλήξουμε στα ακόλουθα συμπεράσματα: α) Η σχέση δήμου και κράτους αποτελεί μια ιστορική συνθήκη όχι όμως και κανονιστική αναγκαιότητα. Οι προϋποθέσεις συγκρότησης ενός «δήμου» δεν ανατρέχουν απαραίτητα σε προπολιτικά χαρακτηριστικά που ορίζουν το έθνος-κράτος. Η αναγνώριση συγκεκριμένων χαρακτηριστικών ως συστατικών στοιχείων του «δήμου», έχει σχέση με την ανάδυση των εθνικών κρατών κατά το 19ο αιώνα, όχι όμως με τη συνταγματική παράδοση που ανατρέχει στις επαναστάσεις του 18ου αιώνα. Η αποσύνδεση της έννοιας του δήμου από το κράτος μάς επιτρέπει να θεωρήσουμε εφικτή την ύπαρξη ενός δήμου και σε μεταεθνικά-μετακρατικά πολιτικά μορφώματα όπως είναι η Ε.Ε. β) Ο δήμος δεν έχει απαραίτητα πρωθύστερη θέση σε σχέση με το συνταγματικό κείμενο. Μπορεί να δημιουργείται ταυτόχρονα (Γαλλία), να εμπεριέχεται (ΗΠΑ) ή να δημιουργείται εκ των υστέρων ως αποτέλεσμα της αναγνώρισης συνταγματικών κανόνων (εξελικτικό μοντέλο). Είναι λοιπόν δυνατό να υπάρξει «δήμος» στο επίπεδο της Ε.Ε, ακόμη και εάν δεν έχουμε σύνταγμα που να προήλθε με την άσκηση συντακτικής εξουσίας όπως αυτή που εμφανίστηκε κατά τη Γαλλική Επανάσταση. Ωστόσο ο δήμος πάντα προσδιορίζεται στη βάση συγκεκριμένων χαρακτηριστικών, όπως είναι η ισότητα των πολιτών ως προς τα δικαιώματα, η οποία διασφαλίζει και την ίση αντιπροσώπευση του καθένα/καθεμίας στις διαδικασίες που οδηγούν στη λήψη των πολιτικών αποφάσεων.

Σύμφωνα με την προσέγγιση που ακολουθούμε η διαδικασία θέσπισης ενός ευρωπαϊκού καταστατικού χάρτη θα πρέπει να γίνει με τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλίζει ότι το αποτέλεσμά της θα εκφράζει τη βούληση των ευρωπαίων πολιτών με όρους ουσιαστικής συμμετοχής. Μια διαδικασία όπως αυτή που ακολουθήθηκε μέχρι τώρα δεν διασφαλίζει τους όρους που θέτει αυτό το μοντέλο του δήμου. Το Συμβούλιο Κορυφής στο Λάακεν της Φιλανδίας το Δεκέμβριο του 2001 διατύπωσε εξήντα (60) ερωτήματα σχετικά με την κατανομή των αρμοδιοτήτων και της σχέσης

των πολιτών και των δικαιωμάτων τους με τα θεμελιώδη κείμενα της Ε.Ε. Τα ερωτήματα αυτά έπρεπε να απαντηθούν από μια συνέλευση αποτελούμενη από 105 μέλη, δηλαδή 2 από το κοινοβούλιο κάθε κράτους-μέλους, 16 από το ευρωκοινοβούλιο, 2 από την επιτροπή και έναν εκπρόσωπο της κάθε κυβέρνησης. Το κείμενο της συνέλευσης δεν ήταν δεσμευτικό αλλά αποτελούσε τη βάση συζήτησης για τη σύνοδο κορυφής που κλήθηκε να το εγκρίνει και να το καταστήσει νομικά δεσμευτικό κείμενο.⁴⁴ Η συνέλευση που ανέλαβε το έργο σύνταξης και όχι θέσπισης ενός καταστατικού χάρτη δεν είχε την άμεση νομιμοποίηση που προέρχεται από την εκλογή ενός οργάνου με συγκεκριμένη εντολή. Η διαδικασία υιοθέτησης του συντάγματος μέσω μιας διακυβερνητικής συνδιάσκεψης κορυφής δεν διασφαλίζει σε κανένα επίπεδο τη συμμετοχή των πολιτών κατά τη σύνταξη των οριστικών διατυπώσεων του κειμένου. Επιπλέον η έλλειψη αποφασιστικής αρμοδιότητας της συνέλευσης ως προς τη θέσπιση του συντάγματος καθιστά τη διακυβερνητική ουσιαστικά το αποκλειστικό όργανο κατάρτισης του συντάγματος. Η άμεση εκλογή από τους πολίτες των μελών της συνέλευσης που συνέταξε το κείμενο του καταστατικού χάρτη και η αποφασιστική του αρμοδιότητα θα διασφάλιζαν τη συμμετοχή των πολιτών όχι μόνο στην εκλογή του οργάνου αλλά και στη συζήτηση που προηγείται της εκλογής, θα διασφάλιζαν δηλαδή την ανάδειξη συγκεκριμένων θεματικών συνταγματικού χαρακτήρα και τη συζήτηση σχετικά με αυτές.

Η διαδικασία των διακυβερνητικών συνόδων κορυφής ως δομή απόφασης έχει παραμείνει σταθερή από την εποχή των ιδρυτικών συνθηκών, παραμένει όμως μια δομή απόφασης που βασίζεται σε υπολογισμούς για την αποφυγή του *veto*. Επιπλέον το γεγονός ότι η ιδιότητα του πολίτη δεν συνδέεται αναγκαία με την έννοια μιας οργανικά προσδιορισμένης κοινότητας, δεν σημαίνει ότι ένα μοντέλο απόφασης μεταξύ κυρίαρχων κρατών μπορεί να ισοδυναμεί με αποφάσεις των πολιτών. Τα κριτήρια για τον προσδιορισμό του πολίτη μπορεί να διαφέρουν, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η ιδιότητα του πολίτη αποσυνδέεται και από τη δυνατότητα λήψης αποφάσεων. Η διαδικασία της διακυβερνητικής ακόμη και όταν καταλήγει σε αποφάσεις που μεταφέρουν αρμοδιότητες από το επίπεδο του κράτους σε αυτό της ένωσης, διατηρεί τον αποφασιστικό ρόλο του κράτους ως όργανο απόφασης στο πλαίσιο της Ε.Ε. Δεν συνεπάγεται δηλαδή, τη δημιουργία συνθηκών που κατοχυρώνουν τη δυνατότητα των πολιτών να συμμετέχουν στην εκλογή των οργάνων που έχουν αποφασιστικές αρμοδιότητες. Δεν δημιουργεί ένα «χώρο» άσκησης της πολιτικής πέρα από τα κράτη-μέλη.

Η διαδικασία της θέσπισης ενός συντάγματος, στο βαθμό που μετασχηματίζει την υπάρχουσα δομή της Ε.Ε, θα πρέπει επίσης να επικυρωθεί από το σύνολο του πολιτικού σώματος στο οποίο αναφέρεται. Η διαδικασία της επικύρωσης συντελεί στη δημιουργία των συνθηκών που καθιστούν το σύνταγμα συνεκτικό, στοιχείο μιας πολιτικής κοινότητας, καθώς συνιστά μια πράξη αυτοδέσμευσης του πολιτικού σώματος με βάση κοινά αποδεκτούς κανόνες και διαδικασίες.⁴⁵ Η επικύρωση θα μπορούσε να έχει τη μορφή δημοψηφίσματος σε κάθε κράτος-μέλος με τον καθορισμό ενός ελάχιστου αριθμού κρατών και πληθυσμού που θα έπρεπε να ψηφίσει υπέρ για να θεωρηθεί η διαδικασία της επικύρωσης ολοκληρωμένη. Ωστόσο η διαδικασία επικύρωσης που θα ακολουθηθεί είναι η ίδια με τις προηγούμενες αναθεωρήσεις των συνθηκών σύμφωνα με το ισχύον αρθ. 48 της Συνθήκης Ε.Ε. Είναι προϊόν της σύμπτωσης βουλήσεων των κρατών που θα κλη-

θούν μέσω των κυβερνήσεών τους να συζητήσουν το κείμενο της συνέλευσης, και εάν το εγκρίνουν να το κυρώσουν σύμφωνα με τις οικείες συνταγματικές προβλέψεις κάθε κράτους, είτε δηλαδή μέσω κοινοβουλίων είτε με δημοψηφίσματα. Δεν διαφέρει, δηλαδή, τυπικά αλλά μορφολογικά σε σχέση με τις προηγούμενες συνθήκες.⁴⁶ Με τον τρόπο αυτό όμως ένα κείμενο που διεκδικεί ισχύ συντάγματος θα επικυρωθεί με διαδικασίες που δεν είναι ομοιόμορφες σε όλα τα κράτη ως προς την άμεση νομιμοποίηση που παρέχουν και τη συμμετοχή των πολιτών. Επίσης η δυνατότητα απόρριψης της αναθεώρησης από μια σχετική πλειοψηφία σε ένα κράτος-μέλος, σύμφωνα με τη διαδικασία που ισχύει, καθιστά αντιδημοκρατική τη διαδικασία επικύρωσης ενός κειμένου συνταγματικού χαρακτήρα, δηλαδή ενός κειμένου που συνιστά ένα βήμα στη δημιουργία δεσμών ανάμεσα στους πολίτες που να υπερβαίνουν τα κράτη-μέλη. Εξακολουθεί, δηλαδή, να είναι μια διαδικασία εγκλωβισμένη στη δημόσια σφαίρα των κρατών-μελών χωρίς να συνιστά υπέρβασή της.⁴⁷

Ένα διαφορετικό ζήτημα είναι το περιεχόμενο ενός συντάγματος πέρα από τη διαδικασία της θέσπισής του (εξελεγκτικό μοντέλο). Σύμφωνα με την ανάλυση που προηγήθηκε, η κατοχύρωση της δημόσιας αυτονομίας των πολιτών αποτελεί τον απαραίτητο όρο για την ουσιαστική συμμετοχή των πολιτών στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας.⁴⁸ Ως δημόσια δε αυτονομία ορίζουμε τη δυνατότητα των πολιτών να συμμετέχουν στις διαδικασίες διαμόρφωσης της βούλησης των οργάνων που έχουν την αρμοδιότητα να αποφασίζουν. Οι διαδικασίες αυτές δεν εξαντλούνται στη συμμετοχή στις εκλογές, αλλά στην ουσία περιλαμβάνουν όλο το πλέγμα των διατάξεων που αφορούν τα ατομικά δικαιώματα, όταν αυτά ασκούνται από κοινού με σκοπό την ανταλλαγή απόψεων, την έγερση αξιώσεων και την υποβολή νέων θεματικών προς συζήτηση και απόφαση. Κρίσιμο λοιπόν στοιχείο ενός συντάγματος είναι ο καθορισμός των υποκειμένων που μπορούν να συμμετάσχουν σε αυτές τις διαδικασίες, καθώς και τα θέματα για τα οποία μπορούν να αποφασίσουν.

Για το λόγο αυτό είναι απαραίτητο να ορίσουμε ποιοι μπορεί να είναι οι φορείς των δικαιωμάτων σε ένα ευρωπαϊκό σύνταγμα, καθώς και τις δυνατότητες που διασφαλίζουν τα δικαιώματα στους φορείς τους για συμμετοχή στη λήψη των πολιτικών αποφάσεων. Σε μια νέας μορφής πολιτική κοινότητα όπως η Ε.Ε το στοιχείο της ομογενοποίησης στη βάση πολιτιστικών στοιχείων δεν υφίσταται. Με βάση αυτή την παραδοχή, σε ένα ευρωπαϊκό σύνταγμα η θέση των οικονομικών μεταναστών που έχουν άδεια παραμονής δεν πρέπει να διαφοροποιείται από αυτή των υπηκόων των κρατών-μελών σε σχέση με τα δικαιώματα για τα οποία η υπηκοότητα δεν αποτελεί προϋπόθεση για την άσκησή τους από τους υπηκόους των κρατών-μελών. Στα δικαιώματα αυτά περιλαμβάνεται και η ελευθερία της μετακίνησης στον κοινό ευρωπαϊκό χώρο. Επιπλέον η συμμετοχή τους σε τοπικές εκλογές και στις ευρωεκλογές, εφόσον έχουν άδεια παραμονής, πρέπει να κατοχυρώνεται, στο βαθμό που η υπηκοότητα δεν είναι το καθοριστικό στοιχείο συμμετοχής στις εκλογές αυτές, καθώς επιτρέπεται σε όλους τους ευρωπαίους πολίτες να ασκούν τα συγκεκριμένα δικαιώματα με βάση τη διαμονή τους και όχι την προέλευσή τους. Η ιδιότητα του ευρωπαίου πολίτη (άρθρα 17-22 της συνταγματικής συνθήκης) πρέπει να αποσυνδεθεί με την ιδιότητα του πολίτη ενός κράτους-μέλους και να συνδεθεί με την κατοχύρωση συγκεκριμένων δικαιωμάτων.⁴⁹

Ένα δεύτερο ζήτημα είναι αυτό της «αρμοδιότητας» του πολιτικού σώματος.⁵⁰ Ως αρμοδιότητα του πολιτικού σώματος εννοούμε τους οριζόντιους δεσμούς μεταξύ των πολιτών των συστατικών της ένωσης δήμων που θα επιτρέψουν την οικοδόμηση δομών δημοκρατικής ευθύνης και δημοκρατικού ελέγχου της ενοποιητικής διαδικασίας. Μέχρι σήμερα οι συστατικοί δήμοι της Ε.Ε αποτελούν τον κύριο παράγοντα νομιμοποίησης των πολιτικών αποφάσεων που λαμβάνονται στο επίπεδο της Ένωσης, αποτελούν δηλαδή τον κύριο χώρο όπου οι πολίτες έχουν τη θεσμικά κατοχυρωμένη δυνατότητα συμμετοχής στη διακυβέρνηση της πολιτείας όπου ανήκουν. Αυτό απαραίτητα δεν αποτελεί πρόβλημα καθώς σύμφωνα με το μοντέλο που υιοθετούμε είναι δυνατόν κάποιος να ανήκει ταυτόχρονα σε περισσότερους από έναν δήμους. Θα πρέπει όμως να υπάρχουν διακριτές αρμοδιότητες και διακριτές διαδικασίες συμμετοχής που θα αφορούν την άσκηση των αρμοδιοτήτων αυτών.

Η δημιουργία θεσμών που θα επιτρέψει την ώσμωση μεταξύ ενός δήμου εγκλωβισμένου στα όρια του κράτους και ενός ευρωπαϊκού δήμου εν τω γίνεσθαι, κρίνεται απαραίτητη, καθώς εκλείπουν στο επίπεδο αυτό θεσμοί όπως τα κόμματα ή οι συνθήκες, η κοινή γλώσσα, που υπάρχουν στα κράτη. Απαραίτητη είναι η δημιουργία των θεσμών που θα επιτρέψουν την ουσιαστική εμπλοκή των πολιτών στη λήψη των πολιτικών αποφάσεων. Θεσμοί που διασφαλίζουν την άμεση συμμετοχή όπως είναι τα δημοψηφίσματα, όπως και οι θεσμοί που δίνουν τη δυνατότητα ελέγχου και λογοδοσίας των οργάνων που έχουν αποφασιστικές αρμοδιότητες, κρίνονται απαραίτητοι. Για το λόγο αυτό πρέπει να κατοχυρωθούν δύο (2) συνθήκες. Α) Η δυνατότητα των πολιτών να συμμετέχουν άμεσα στην εκλογή των οργάνων της ένωσης που η εξουσία τους δε νομιμοποιείται από τα κράτη-μέλη, και η δυνατότητα εισαγωγής νέων θεματικών στα όργανα αυτά με πρωτοβουλία των πολιτών, και Β) ο κοινοβουλευτικός έλεγχος των διακυβερνητικών οργάνων έτσι ώστε να υπάρχει η δυνατότητα ελέγχου και λογοδοσίας σε αντιπροσωπευτικά όργανα.⁵¹ Η οικοδόμηση ενός ευρωπαϊκού δήμου, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, δεν αντιμετωπίζεται με όρους αποκλειστικότητας, δεν θα γίνει ξαφνικά και ούτε θα εξαφανίσει τους υπόλοιπους δήμους. Είναι όμως απαραίτητο στα ενδιάμεσα στάδια να διασφαλιστεί ότι η συμμετοχή των πολιτών γίνεται με όρους που επιτρέπουν τη συγκρότηση μιας κοινής ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας, ακόμη και εάν η συμμετοχή γίνεται με θεσμούς που αντλούν τη νομιμοποίησή τους από τα κράτη-μέλη. Τα κοινοβούλια των επιμέρους δήμων και η διεξαγωγή δημοψηφισμάτων σε κάθε κράτος μπορούν να αποτελέσουν μηχανισμό κοινοβουλευτικού ελέγχου και εισαγωγής νέων θεματικών ακόμη και για τα όργανα εκείνα της Ε.Ε που αντλούν τη νομιμοποίησή τους σε αναφορά με τους επιμέρους δήμους. Η διαδικασία του κοινοβουλευτικού ελέγχου των μελών των κυβερνήσεων που συμμετέχουν στο συμβούλιο κάθε φορά, κρίνεται απαραίτητη για να αποκτήσει νόημα η αρχή της πολιτικής ευθύνης των συγκεκριμένων αξιωματούχων, όταν αυτοί λειτουργούν ως συλλογικό όργανο της Ε.Ε και όχι απλά ως μέλη της εκτελεστικής εξουσίας των κρατών-μελών.

Η διατήρηση και των δύο επιπέδων λειτουργίας των θεσμών της Ε.Ε, δηλαδή με αναφορά στα κράτη-μέλη αλλά και στην Ε.Ε, είναι αναπόφευκτη. Ο τρόπος όμως με τον οποίο η λειτουργία αυτή θα γίνει περισσότερο διαπερατή σε μια ευρωπαϊκή δημόσια σφαίρα διαφέρει λόγω και της διαφορετικής νομιμοποίησης που

απολαμβάνουν τα όργανα της Ε.Ε με αποφασιστικές αρμοδιότητες. Η νομιμοποίηση είναι κυρίως έμμεση, είτε επειδή οι αποφάσεις δεν λαμβάνονται από άμεσα εκλεγμένα αντιπροσωπευτικά όργανα, είτε επειδή τα όργανα με τα χαρακτηριστικά αυτά όπως το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, συναποφασίζουν και όχι για όλα τα θέματα. Η οικοδόμηση μιας συστατικής ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας μπορεί να γίνει σταδιακά με τη συρρίκνωση της αντίστοιχης των κρατών-μελών. Η επιτυχία της όμως θα είναι δυνατή μόνο εάν από τα πρώτα βήματα της οικοδόμησής της βασίζεται σε μια έννοια του ευρωπαίου πολίτη που έχει αποσυνδεθεί από αυτήν του υπηκόου ενός κράτους-μέλους και δίνει περιεχόμενο στη δυνατότητά του να συμμετέχει στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας σε επίπεδο ένωσης με τις λιγότερες δυνατές διαμεσολαβήσεις. Για το λόγο αυτό ένα ευρωπαϊκό σύνταγμα πρέπει να κατοχυρώνει αυτές τις δύο συνθήκες, και κατά τις συνθήκες της σύνταξης και επικύρωσής του αλλά και στο περιεχόμενό του.

Σύμφωνα με την ανάλυση που προηγήθηκε, δεν θεωρούμε ότι η διαδικασία που ακολουθήθηκε μέχρι τώρα καθώς και το αποτέλεσμα της δημιουργούν τις προϋποθέσεις ανάδυσης ενός νέου δήμου που να είναι διακριτός από τους επιμέρους δήμους των κρατών-μελών. Η διαπίστωση αυτή φυσικά έχει συνέπειες και ως προς το εάν υιοθετούμε την άποψη ότι πρόκειται για τη δημιουργία συντάγματος ή ότι έχουμε μια συντακτική συνθήκη, τη σημασία της οποίας και δεν υποτιμούμε, χωρίς ταυτόχρονα να υπερεκτιμούμε τις κανονιστικές της συνέπειες.

Υ.Γ Μετά το ΟΧΙ

Η διαδικασία θέσπισης και επικύρωσης ενός συντάγματος της Ε.Ε σύμφωνα με την ανάλυση που προηγήθηκε, αποτελεί ιδανική συνθήκη δημιουργίας δεσμών αλληλεγγύης ανάμεσα στους πολίτες των κρατών-μελών. Δεσμών που θα υπερβαίνουν τους δεσμούς που βασίζονται σε μια «πολιτιστικά» προσδιορισμένη ταυτότητα. Προϋπόθεση βέβαια για την υπέρβαση αυτή, αποτελεί το γεγονός ότι η διαδικασία της θέσπισης και επικύρωσης του συντάγματος έχει απεγκλωβιστεί από τους επιμέρους ιστορικά προσδιορισμένους «δήμους» και θέτει τους όρους για την υπέρβασή τους. Σε διαφορετική περίπτωση το όλο εγχείρημα κινδυνεύει να εγκλωβιστεί, όπως και τελικά έγινε, στις αγκυλώσεις και τους περιορισμούς, η υπέρβαση των οποίων αποτελεί συνθήκη για την επιτυχία του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για το θέμα αυτό στην ελληνική βιβλιογραφία βλ. Μανιτάκης Α, *Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο Ι*, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004, σ. 202 κ.ε. Για το ζήτημα ενός δήμου στην Ε.Ε βλ τις αναλύσεις, Lacroix J, 2001, «European Constitutional Patriotism», *Political Studies*, 50, 944 κ.ε, Lindhal H, 2000, «European Integration: Popular Sovereignty and the Politics of the Boundaries», *European Law Journal*, 6. Επίσης βλ. Weiler J.H.H 1995a, «Does Europe Need a Constitution? Reflections on Demos, Telos and the German Maastricht Decision», *European Law Journal*, 1, σ. 219 κ.ε., Weiler J.H.H, 1995b, «The State Über Alles. Demos, Telos and the German Maastricht Decision.», *Jean Monnet WP*, 6/95, και Weiler J.H.H, 1997, «To be a European Citizen – Eros and Civilisation», *Journal of European Public Policy*, 4/97, σ. 495 κ.ε.
2. Για το ζήτημα της συλλογικής ταυτότητας βλ. ενδεικτικά, Offe C «Homogeneity and Constitutional Democracy : Coping with Identity Conflicts through Group Rights», *Journal of Political Philosophy*, 6, 1998, σ. 113 κ.ε, και Grimm D, 1995, «Does Europe need a Constitution?» *European Law Journal*,

- 1, σ. 282 κ.ε. Η ύπαρξη μιας συλλογικής ταυτότητας κρίνεται ως απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημιουργία δεσμών αλληλεγγύης ανάμεσα στα μέλη μιας πολιτικής κοινότητας, καθώς προσφέρει ένα ελάχιστο κοινό παρονομαστή στοιχείων που μπορούν να προσδιορίσουν το γενικό συμφέρον και να δικαιολογήσουν τις αμοιβαίες υποχωρήσεις που είναι απαραίτητες για τη λήψη συγκεκριμένων αποφάσεων οι οποίες είναι δεσμευτικές για όλους, άσχετα εάν διαφωνούν με το περιεχόμενο τους. Κρίσιμο βέβαια στοιχείο είναι εάν οι δεσμοί αυτοί θεωρούνται ότι προϋπάρχουν της πολιτικής κοινότητας και καθορίζουν τη δημιουργία της ή δημιουργούνται εκ των υστέρων. Για το ζήτημα αυτό από τη σκοπιά της πολιτικής φιλοσοφίας βλ. ενδεικτικά, Forst R., *Contexts of Justice*, Berkeley, University of California Press, σ.101 κ.ε.
3. Βλ. Λαβράνου Α, «Γιούργκεν Χάμπερμας και Τσάρλς Τέιλορ: Περί Ταυτοτήτων» σε, Καβουλάκος Κ, *Κριτική Θεωρία: Παράδοση και Προοπτικές*, Νήσος, Αθήνα 2003, σ. 173 κ.ε.
4. Βλ. Habermas J, *Μεταεθνικός Αστερισμός*, Πόλις, Αθήνα, σ, 114. κ.ε, και Markell P, 2000, "Making Affects Safe for Democracy? On Constitutional Patriotism", *Political Theory*, 28, σ. 38-63.
5. Για τις διακρίσεις της κυριαρχίας βλ. Μανιτάκης Α, *ό.π.*, σ. 217 κ.ε.
6. Offe C, *ό.π.*
7. Ως εξωτερική κυριαρχία νοείται η ανεξαρτησία του κυρίαρχου κράτους σε σχέση με κάθε άλλη εξουσία εξωτερική ως προς αυτό, ενώ εσωτερική είναι η κυριαρχία που αναφέρεται στην υπέρτατη δύναμη εξουσίας (*summa potestas*) που εκδηλώνεται στα όρια της επικράτειας του κάθε κράτους. Η δύναμη αυτή είναι πρωτογενής ως προς την πηγή της, ωστόσο διαφέρει ο φορέας της, βλ Μανιτάκης Α, *ό.π.*, σ. 217 κ.ε.
8. Η «αποεθνικόποίηση» του δήμου δεν σημαίνει ότι μπορούμε να αγνοούμε το γεγονός ότι η έννοια της λαϊκής κυριαρχίας συνδέει τη λήψη των αποφάσεων από τα αρμόδια θεσμικά όργανα με τον φορέα της πολιτικής εξουσίας. Κατά συνέπεια σώματα που έχουν συμβουλευτικό χαρακτήρα ή αποτελούν *fora* ανταλλαγής απόψεων σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να θεωρηθούν ότι συγκροτούν δήμο. Ο δήμος αναφέρεται στις προϋποθέσεις συγκρότησης του πολιτικού σώματος και στις προϋποθέσεις συμμετοχής στις διαδικασίες που οδηγούν στη λήψη δεσμευτικών αποφάσεων, δεν υποκαθιστά όμως τη δυνατότητα λήψης δεσμευτικών αποφάσεων και την ύπαρξη αντίστοιχων διαδικασιών και θεσμών με μη θεσμοθετημένες διαδικασίες ανταλλαγής απόψεων. Βλ σχετικά με το ζήτημα αυτό Eriksen E.O, 2004 α, "Conceptualizing European Public Spheres: General, Segmented and Strong", *ARENA WP*, 3/04
9. Βλ σχετικά, Fossum J.E & Menendez A.J " The Constitution's Gift: A Deliberative Democratic Analysis of Constitution Making in the EU", *ARENA WP*, 13/05.
10. Η σημαντικότερη ιδιομορφία κατά την άποψή μας είναι η ύπαρξη μιας υπερεθνικής έννομης τάξης που είναι ανεξάρτητη από τα κράτη-μέλη, και συνιστά ένα νέο χώρο κυριαρχίας, ο οποίος δημιουργείται από την εκχώρηση κυριαρχικών αρμοδιοτήτων των κρατών-μελών, το σύνολο των κανόνων της οποίας είναι άμεσα εφαρμοστέο από τα κράτη-μέλη και τους πολίτες, χωρίς όμως οι κανόνες αυτοί να παράγονται από αντιπροσωπευτικά όργανα στα οποία οι πολίτες των κρατών-μελών να εκπροσωπούνται αυτόνομα, χωρίς δηλαδή τη διαμεσολάβηση του κράτους-μέλους. Η Ε.Ε. είναι μια κοινότητα δικαίου που τα χαρακτηριστικά του δικαίου της (υποχρεωτικότητα και άμεση εφαρμογή) προσιδιάζουν σε αυτά του κράτους, δεν είναι όμως απαραίτητα και μια κοινότητα πολιτών. Οι δεσμοί που προϋποθέτει μια τέτοια κοινότητα από τα μέλη της βασίζονται κυρίως στην υποχρέωση τους να συμμορφώνονται στις ρυθμίσεις του νόμου λόγω των κυρώσεων που επιβάλλονται και όχι λόγω της συμμετοχής τους στις διαδικασίες θέσπισης των κανόνων. Βλ ενδεικτικά: Bankowski, Z, Scott A, *The EU and its Order: The Legal Theory of European Integration*, Oxford, Basill Blakwell, 2000. Ειδικότερα τις μελέτες, Bankowski Z, "Law without a state? Or Representing the Common Market", σ.1 κ.ε, και Ward I, "Identity and Democracy in the new Europe", σ.191 κ.ε.
11. Βλ ενδεικτικά για το ζήτημα: Mac Cormic N, *Questioning Sovereignty*, Oxford, Oxford University Press, 1999.
12. Βλ. ενδεικτικά, σχετικά με το ζήτημα αυτό Arendt H, *On Revolution*, New York, Vinking Press, 1969, σελ 160 κε και Benhabib S, "Democracy and Difference: Reflections on the metapolitics of Lyotard and Derrida", *Journal of Political Philosophy*, 2, 1994, σ. 1-23.
13. Βλ. Heggel, «Τρόμος και Ελευθερία», *Η Φαινομενολογία του Πνεύματος*, τ.2, Αθήνα, Δωδώνη, 1993, σ.432-448.
14. Βλ. Derrida J, "The Force of Law: The mystical Foundation of Authority", *Cardozo Law Review*, 17, 1990, 919-1047· Lyotard J. F , *The Differend: Phrases in Dispute*, University of Minnesota Press, Mineapolis, 1988, σ. 118 κ.ε, σ 145 κ.ε, και Honig B, "Declarations of Independence: Arendt and Derrida on the Problem of Founding a Republic", *American Political Science Review*, 85, 1991, σ. 97-113.
15. Sieys E.J., "Was is der dritte Stand", *Politische Schriften, 1788-1790*, 2nd ed, Munich, Oldenbourg, 1981.
16. Στο σύνταγμα της Επιδαύρου (1822) δε γίνεται λόγος για «Έθνος» ή «Έλληνες», ως έλληνες πολίτες δε, ορίζονται οι αυτόχθονες που είναι χριστιανοί. Ταυτόχρονα με τους αυτόχθονες αναφέρονται οι «έξωθεν ελθόντες και οι ξένοι που επιθυμούν να γίνωσιν έλληνες». Έξωθεν ελθόντες είναι οι χριστιανοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που καταφεύγουν στην Ελλάδα μετά από αποτυχημένες εξεγέρσεις, ενώ οι ξένοι είναι οι φιλέλληνες. Η ιδιότητα του «Έλληνα» ορίζεται δια της θρησκείας και της αποδοχής των ιδεών της επανάστασης. Ο μη εθνικός προσανατολισμός αυτού του συντάγματος προκύπτει από το γεγονός ότι ανάμεσα στα εξήντα μέλη της συνέλευσης που το συνέταξε υπήρχε και ένας Αλβανός, ενώ ένας από τους συντάκτες του ήταν ο ιταλός V. Gallina, καίτοι μη πολιτογραφημένος. Στα Συντάγματα του 1823 και του 1827 οι έλληνες πολίτες περιλαμβάνουν και τους ξένους που θα πολιτογραφηθούν, ως κριτήρια δε τις πολιτογράφησης ορίζονται η διαμονή στην ελληνική επικράτεια, η ακίνητη περιουσία αλλά και οι σημαντικές εκδουλεύσεις «εις τας χρείας της πατρίδος», Σ 1823. Επιπλέον η πρόβλεψη δόσης του «ελληνικού όρκου» κατά τη διαδικασία πολιτογράφησης και στα δύο συντάγματα, συνδέει την πολιτογράφηση με την αποδοχή των ιδεωδών της επανάστασης. Βλ. σχετικά, Δημούλης Δ, «Λαός, έθνος και πολίτες στην ελληνική συνταγματική ιστορία του 19ου αιώνα», Δημούλης Δ, *Το δίκαιο της πολιτικής*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2002, σ. 367 κ.ε.
17. Benhabib S, *ό.π.*, σ. 12-13.
18. Βλ. σχετικά, Mollers C, "The Politics of Law and the Law of Politics : Two Constitutional Traditions in Europe", Eriksen E.O, Menendez A J, Fossum J.E, *Developing a Constitution for Europe*, Routledge, London, 2004, 129 κ.ε.
19. Βλ σχετικά Arendt H, *ό. π.*, σ. 165 κε.
20. Για τη σχέση και τις διαφορές κατά την άσκηση συντακτικής εξουσίας στη γαλλική και αμερικάνικη επανάσταση, βλ. Arato A, "Forms of Constitution Making and Theory of Democracy", *Cardozo Law Review*, 17, 1993, σ. 191 κε.
21. Βλ. σχετικά Ackerman B, Neal K, "Our Unconventional Founding", *University of Chicago Law Review*, 62, 1995, σ.475 κ.ε.
22. Βλ. σχετικά Mollers C, *ό.π.*
23. Βλ. Brunkhost H, A «Polity without a State?», Eriksen E.O, Fossum J.E, Menendez A.J, 2004, *ό.π.*, σ. 88 κ.ε (100).
24. Σχετικό απόσπασμα σε Stie A E, 2002, *Preconditions for Democracy: National Identity v Constitutional Patriotism*, ARENA Report, 9/2002, σ. 196.
25. Βλ. Stie E. A, 2002, *ό.π.* σ. 108.
26. B Stie E.A, 2002, *ό.π.* σ.111.
27. Επειδή λοιπόν κρίνει ότι η Ε.Ε είναι μια διακυβερνητική μορφή πολιτικής οργάνωσης, θεωρεί ότι ο ρόλος των κοινοβουλίων των κρατών-μελών είναι ακόμη καθοριστικός και για το λόγο αυτό η όποια μεταβίβαση αρμοδιοτήτων δεν σημαίνει και αποδυνάμωση των δικαιωμάτων που διασφαλίζουν τη συμμετοχή των πολιτών στην άσκηση της εξουσίας. Η συγκεκριμένη προσέγγιση υποκρύπτει δύο παραδοχές: α) οι τρεις προϋποθέσεις δημοκρατίας που αναφέραμε υπάρχουν προς το παρόν μόνο στο επίπεδο

- των κρατών, και β) επειδή δεν υπάρχουν στο επίπεδο της Ε.Ε το ζήτημα της δημοκρατίας δε μπορεί να τεθεί με τους όρους που τίθεται στα κράτη-μέλη. Το μόνο που μπορούμε να εξετάσουμε είναι εάν η δομή της Ε.Ε διασφαλίζει την έμμεση νομιμοποίηση που πρέπει να απολαμβάνει μέσω των κοινοβουλίων των κρατών-μελών μια διακυβερνητική μορφή πολιτικής εξουσίας, τα οποία και επικυρώνουν τις αποφάσεις για την αναθεώρηση των συνθηκών. Ωστόσο η προσέγγιση αυτή βασίζεται σε μια συγκεκριμένη αντίληψη για τη φύση του πολιτικού σώματος που συμμετέχει στην άσκηση της εξουσίας. Η Ε.Ε θεωρείται ως ένωση κρατών επειδή δεν πληροί τις προαναφερόμενες προϋποθέσεις, δηλαδή την ύπαρξη δημόσιας σφαίρας, κοινής γλώσσας και ταυτότητας.
28. Stie E.A, 2002, *ό.π.*, σ. 196.
29. Για να απαντήσει όμως το δικαστήριο στο ζήτημα αυτό και να θεωρήσει την Ε.Ε ως ένωση κρατών, στρέφεται στις προϋποθέσεις τις οποίες ήδη έχουμε αναφέρει ως συστατικό στοιχείο μιας δημοκρατικής πολιτείας και οι οποίες εξακολουθούν να υπάρχουν στο επίπεδο του κάθε κράτους-μέλους, όχι όμως και της ένωσης. Αυτό το οποίο διασφαλίζει ότι τα συγκεκριμένα δικαιώματα των γερμανών πολιτών δεν παραβιάζονται είναι η δομή της ένωσης, ως διακυβερνητική μορφή πολιτικής οργάνωσης, η οποία όμως δεν θα μπορούσε να είναι και κάτι άλλο σύμφωνα με την ανάλυση του δικαστηρίου. Το επιχείρημα είναι κυκλικό. Η ύπαρξη δημοκρατικής διακυβέρνησης εξαρτάται από τις προϋποθέσεις που αναφέραμε. Οι προϋποθέσεις αυτές υπάρχουν προς το παρόν στο επίπεδο του κάθε κράτους-μέλους και όχι της Ε.Ε. Για το λόγο αυτό η διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης μπορεί να θεωρηθεί δημοκρατική μόνο στο βαθμό που σέβεται αυτή τη συνθήκη, μόνο δηλαδή εάν τα κράτη-μέλη εξακολουθούν να είναι οι «Κύριοι των Συνθηκών», γιατί μόνο στο επίπεδο του κράτους πληρούνται οι προϋποθέσεις της δημοκρατίας
30. Stie E.A, 2002, *ό.π.*, σ. 194.
31. Η ανάλυση των δικαστών σχετικά με την κοινή γλώσσα ως προϋπόθεση για τη δυνατότητα συγκρότησης του δημόσιου χώρου είναι χαρακτηριστική. Το δικαστήριο θεώρησε ότι μια δημόσια σφαίρα στην οποία οι πολίτες συμμετέχουν σε διαδικασίες ανοιχτής και ελεύθερης επικοινωνίας που τους επιτρέπει να επηρεάζουν τα όργανα τα οποία σύμφωνα με το Σύνταγμα είναι επιφορτισμένα με την λήψη πολιτικών αποφάσεων, δεν μπορεί να υπάρξει παρά μόνο εάν τα πολιτικά υποκείμενα που συμμετέχουν στις πολιτικές διαδικασίες μπορούν να επικοινωνήσουν με την εξουσία στην οποία υπόκεινται, με την ίδια γλώσσα. (σελ. 87 της απόφασης). Η κοινή γλώσσα θεωρείται ως απαραίτητη προϋπόθεση που διασφαλίζει *de facto* και όχι τυπικά τη δυνατότητα πολιτικής συμμετοχής.
32. Βλ. εντελώς ενδεικτικά, La Torre M, 2003, "Legitimacy for a Supranational European Political Order. Derivative, Regulatory or Deliberative?", *Ratio Juris*, 15, 2001, σ. 63 κ.ε, και Stie A E, 2002, *ό.π.*, σ. 183 κ.ε.
33. Βλ. Σχετικά Weiler J, 1995a, και Weiler J 1995b, *ό.π.*
34. Weiler 1995a, σ. 239 κ.ε.
35. Weiler 1995a, σ. 253.
36. Weiler 1995a, *ό.π.*, σ. 254.
37. Βλ σχετικά Arato A, Cohen J, *Civil Society and Political Theory*, Cambridge, Mass, MIT UP, 1992, σ. 368-369, και Forst R 2002, *ό.π.*, σ. 100 κ.ε.
38. Για παράδειγμα η δυνατότητα απαγόρευσης πολιτικών κομμάτων ως μέσο προστασίας του δημοκρατικού πολιτεύματος είναι αποδεκτή σε κάποιες από τις έννομες τάξεις των κρατών- μελών της Ε.Ε, ενώ σε άλλες δεν υφίσταται ως δυνατότητα.
39. Ο αποκλεισμός αυτός δεν έχει σχέση μόνο με τα εν τη στενή εννοία δικαιώματα πολιτικής συμμετοχής. Το δικαίωμα του αυτο-προσδιορισμού με βάση τις θρησκευτικές ή πολιτικές πεποιθήσεις κάποιου θεωρείται όρος πολιτικής συμμετοχής με όρους ισότητας στην πολιτική κοινότητα, όπως φανερώνει και η σχετική συζήτηση για την απαγόρευση της μαντίλας στη Γαλλία. Η σχετική συζήτηση δηλαδή αφορά το ερώτημα εάν η συμμετοχή στο δήμο είναι δυνατή χωρίς την αποδοχή συγκεκριμένων αξιών, ακόμη και εάν οι συγκεκριμένοι πολίτες έχουν γεννηθεί στη Γαλλία.
40. Weiler J 1995a, *ό.π.*
41. Βλ. Λαβράνου Α, *ό.π.*
42. Βλ. σχετικά Τσάτσος Δ, *Επίμαχες έννοιες της Ευρωπαϊκής Ενωσιακής τάξης*, Αθήνα, 1997, σ. 29.
43. Βλ. Fossum J. E, «Identity Politics in the EU», *ARENA WP*, 17/2001.
44. Βλ. σχετικά, Παπαδημητρίου Γ, Καρυψιάδης Γ, Παπανικολάου Κ, 2002, *Η Συνέλευση για το Μέλλον της Ευρώπης*, Αθήνα, Παπαζήσης
45. Η ύπαρξη μιας συνταγματικής «στιγμής» (constitutional moment) δεν προσδιορίζεται αποκλειστικά με χρονικούς όρους, δηλαδή δεν ταυτίζεται με το χρονικό σημείο της θέσπισης ενός νέου συντάγματος. Προσδιορίζεται με όρους μετασχηματισμού του πολιτικού σώματος που ορίζεται ως «λαός» από φορέα άσκησης συντεταγμένων εξουσιών σε φορέα άσκησης συντακτικής εξουσίας, εξουσίας δηλαδή που συγκροτεί μια πολιτεία με τη σύνταξη ενός καταστατικού χάρτη στον οποίο αποτυπώνονται οι θεμελιώδεις επιλογές της. Επομένως στοιχείο μιας συνταγματικής στιγμής δεν είναι μόνο το γεγονός της σύνταξης ενός συντάγματος, αλλά και ο μετασχηματισμός του πολιτικού σώματος που λαμβάνει χώρα με την ουσιαστική συμμετοχή των πολιτών η οποία οδηγεί στη σύνταξη και επικύρωση ενός συντάγματος. Για τη δυνατότητα ύπαρξης μιας συνταγματικής «στιγμής» σε επίπεδο Ε.Ε βλ. Eriksen E.O 2004 β, «The EU and the Right to Self Government», Eriksen E.O, Fossum J.E, Mendenez A.J, 2004, σ. 35 κ.ε, και γενικότερα για το θέμα, Ackerman B, *We the People: Transformations*, Cambridge, Mass, Harvard University Press, 1998, σ. 408 κ.ε.
46. Μανιτάκης Α, 2004, *Το Σύνταγμα της Ευρώπης αντιμέτωπο με την Εθνική και Λαϊκή Κυριαρχία*, Αθήνα, Παπαζήσης, σ. 38.
47. Βλ. σχετικά, Menendez A.J, 2004, "Three Conceptions of European Constitutionalism", Eriksen E.O, Menendez A J, Fossum J.E, 2004, *ό.π.*, 109 κ.ε. και Mendenez A.J, " Neither Constitution nor Treaty", *ARENA WP* 08/05.
48. Βλ. σχετικά, Eriksen E.O 2004 α, *ό.π.*, και Mauss I, 2002, " Liberties and Popular Sovereignty: On Habermas's Reconstruction of the System of Rights", Von Schomberg R, Baynes K, *Discourse and Democracy: Essays on Habermas's Between Facts and Norms*, New York, State University of New York Press, 2002, σ. 89.
49. Βλ. Σχετικά, Reich Norbert, 2001, "Union Citizenship. Metaphor or source of Rights?" *European Law Journal*, σ. 4 κ.ε.
50. Βλ. σχετικά, Χρυσόχου Δ., 2003, *Θεωρία της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης*, Αθήνα, Παπαζήσης, σ. 299 κ.ε.
51. Βλ. τις αναλύσεις που περιέχονται στον συλλογικό τόμο με επιμέλεια, Folldestall A, Koslowski P, *Democracy in the European Union*, 1998, Berlin, Springer, και ειδικότερα Folldestall A, "Democracy and the European Union: Challenges" σ. 1 κ.ε. Folldestall A, "Democracy and Federalism in the European Union", σ. 231 κ.ε, Van Parijs P, "Should the European Union Become More Democratic?", σ. 287 κ.ε. Επίσης βλ. τις αναλύσεις που περιέχονται σε Greven M, Pauly W.L *The European Dilemma and the Emerging of Global Order*, Toronto, Toronto University Press, 2000, και πιο συγκεκριμένα, Greven M, "Can Europe Become More Democratic?", σ. 35 κ.ε, και Zurn M, *Democratic Governance beyond the Nation State*, σ. 91 κ.ε.